

Arquitectura i hàbitat al territori d'Ilerda: la vil·la del Romeral (Albesa, la Noguera) entre els segles I i VI dC

Architecture and occupation of the Ilerda territory: the villa of Romeral (Albesa, La Noguera) between the 1st and 6th centuries AD

La vil·la del Romeral és un establiment amb una complexa seqüència d'ocupació al llarg de l'època imperial. La primera fase correspon a un edifici de característiques poc definides que es basteix a inicis del segle I dC. Aquesta construcció és substituïda per un gran edifici, amb funció residencial i dotat de *balneum*, que sembla haver estat en ús durant els segles I-III dC. Cap a finals del segle IV es duu a terme una reconstrucció monumental que utilitza noves formes arquitectòniques i decoratives; però aquest nou edifici és abandonat abans de completar la reforma. Algunes evidències indiquen una reocupació parcial del lloc durant l'Antiguitat tardana.

Paraules clau: vil·la, mosaics, hàbitat rural, paisatges, societat rural, Antiguitat tardana.

The Roman villa of Romeral offers a rather complex sequence of occupation throughout the Roman Imperial period. The initial phase corresponds to a poorly defined construction dated to the 1st century AD. This construction was then substituted by a large residential area equipped with a *balneum*, which appears to date between the 1st and 3rd centuries AD. An important reconstruction took place approximately in mid-4th century AD drawing on new architectural and decorative features. However, this building seems to be abandoned soon after. Certain evidence suggests a partial reoccupation during Late Antiquity.

Keywords: *villa*, mosaic, rural settlement, landscapes, rural society, Late Antiquity.

Introducció¹

Entre les darreries del segle I aC i els segles V-VI dC, les Terres de Ponent van ser ocupades per una munió d'assentaments rurals que la investigació arqueològica està en procés de definir. Aquesta ocupació sembla particularment densa en el territori vertebrat pels cursos dels rius Segre i Noguera Ribagorçana. En el vèrtex de l'estructura de poblament se situava la vil·la, alhora residència dels propietaris i centre d'exploració agropecuària. Aquesta dualitat explica la creació d'una arquitectura acurada que combinava programes constructius i decoratius luxosos amb la presència d'estructures i instal·lacions destinades a l'activitat agrícola-ramadera i, en certs casos, artesana.

En el territori més proper a la ciutat d'Ilerda s'ha identificat algunes vil·les de gran entitat arquitectònica. Algunes han estat objecte d'excavacions parcials, com Torre Andreu (la Bordeta) (Pérez Almoguera i Rafel 1993), Cantaperdius (Bellvís) (Marí *et al.* 1982) o el Tossal del Moro (Corbins) (Marí i Mascort 1988a; Marí i Mascort 1988b; Marí i Mascort 1988c; Marí i Revilla 2003a; Pérez Almoguera 2008). La importància d'altres només ha estat definida a partir d'evidències indirectes, cas de la vil·la de Raimat (Pérez Almoguera *et al.* 1988; Garcés 2014). Sense cap mena de dubte, però, la vil·la més coneguda és la del Romeral, al terme d'Albesa. Les intervencions realitzades en aquest lloc de 1965 a 1968, i més recentment des de 1995 fins avui, han permès reconstruir les característiques i l'evolució d'un assentament ocupat de manera ininterrompuda

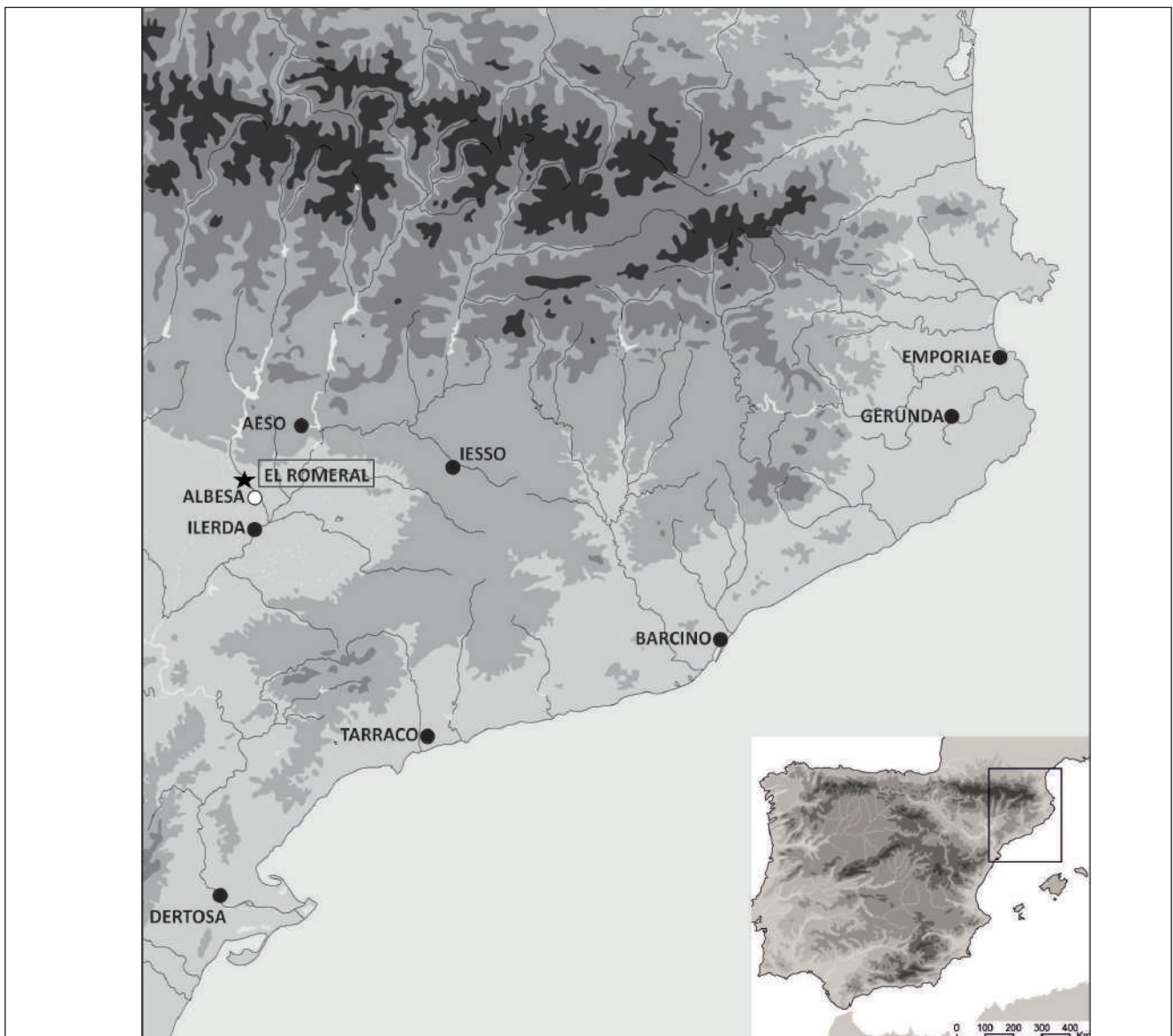

Figura 1. Mapa de situació de la vil·la.

1. Aquest treball s'integra en els projectes "Relaciones interprovinciales en el Imperio Romano. Producción y comercio de alimentos hispanos (provinciae *Baetica et Tarraconensis*)" (HAR2105-66771-P MINECO/FEDER) i "Production and Dis-

tribution of Food during the Roman Empire: Economic and Political Dynamics" (finançat per l'European Research Council FP7/2007-2013/ERC-2013-ADG-340828).

Figura 2. El territori a principis de la dècada de 1960. S'emmarca amb un cercle la situació de la vil·la. En primer terme, la Noguera Ribagorçana (foto: L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs).

durant un període de poc més de quatre segles, des d'època d'August/Tiberi fins a inicis del segle v dC. Dins aquest marc temporal ha estat possible identificar una sèrie de fases constructives relacionades amb canvis importants en la seva organització interna i funcions. Algunes d'aquestes fases tenen una entitat particular. En concret, la presència d'una *pars urbana* que combina un programa decoratiu acurat i certes infraestructures permeten definir l'assentament com a vil·la a partir d'un moment que cal situar avançat el segle I. L'edifici mantindrà aquesta condició fins a la primera meitat del segle v dC. Hom ha identificat, igualment, una fase d'hàbitat més modesta, dins el segle VI, quan la vil·la feia temps que era abandonada.

La vil·la es troba a quatre quilòmetres al NO d'Albesa, situada justament sobre la primera terrassa al·luvial de la riba esquerra de la Noguera Ribagorçana, i a 13 quilòmetres de la confluència d'aquest riu amb el Segre (figura 1). L'emplaçament del lloc en la cota de 252 m i la seva posició, 18 m sobre el riu, li atorga una àmplia visió de la riba dreta i la vall al S i SO, mentre que cap al N i el NE la successió de terrasses i l'absència d'accidents del relleu importants asseguren el domini visual de la Serra Llarga i de les primeres formacions orogràfiques del Prepirineu català: el Montsec d'Ares i el Montsec de Rúbies. El traçat del Montsec d'Ares i dels dos cursos fluvials esmentats defineix una plana molt àmplia, de forma aproximadament triangular que va perdent altura suaument des del NE. Segurament l'elecció de

l'emplaçament dins aquesta plana, sobre la terrassa fluvial, pretenia complementar l'efecte monumental assolit amb l'arquitectura de l'edifici, ja que la vil·la és clarament visible des de lluny (figura 2). Per altra banda, el lloc s'integra dins una xarxa viària que conserva, en part, camins més antics d'abast local i comarcal. Es pot esmentar, en particular, la cruïlla de dos vies que, des del S i el SE, es dirigien vers els passos de la Serra Llarga (Algerri i Castelló de Farfanya), situada a poc més de cinc quilòmetres a l'est del Romeral. Aquí, al Tossal de Cal Montblanc, se situa una construcció de funció imprecisa que ha aportat evidències d'ocupació o freqüentació entre els segles I i IV. La posició del lloc, per tant, devia assegurar una fàcil comunicació amb Ilerda i bona part del seu territori.

Els antecedents: descoberta i vicissituds del jaciment

La vil·la va ser descoberta de manera casual l'any 1961, quan es va localitzar un mosaic. Els anys 1965, 1966 i 1968, sota la direcció dels Srs. Rodrigo Pita i Luis Díez-Coronel, l'Institut d'Estudis Ilerdencs va endegar una sèrie de campanyes d'excavació que van permetre delimitar bona part d'un edifici de grans dimensions que responia als models més sofisticats de l'arquitectura rural romana i localitzar un important conjunt de mosaics policroms (Pita i Díez-Coronel 1963 i 1964-1965; Díez-Coronel 1970; Díez-Coronel i

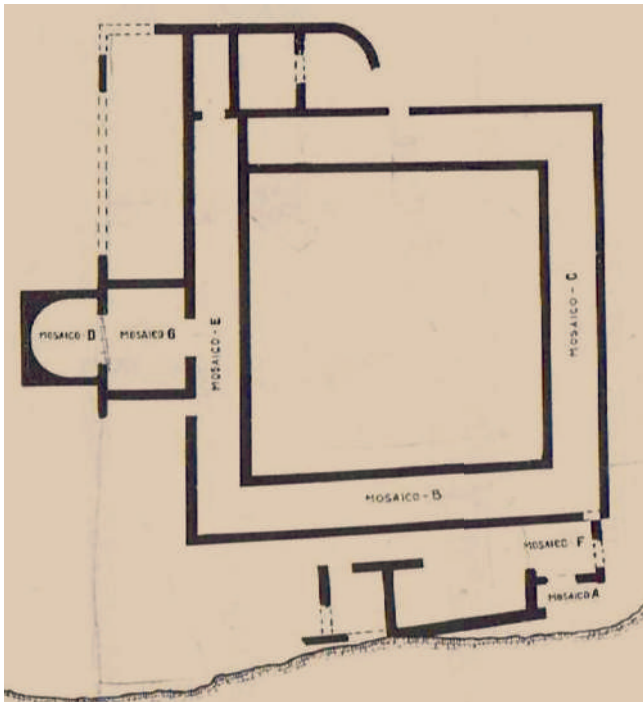

Figura 3. Planta de la vil·la segons L. Díez-Coronel i R. Pita (1969-1970: 174).

Pita 1969-1970, 1966 i 1970). L'atenció atorgada a la localització i recuperació dels mosaics, explica el limitat coneixement de l'arquitectura de l'edifici, que tot i així va ser incorporat aviat a la bibliografia científica (Gorges 1979). De fet, només es va intervenir en les galeries pavimentades amb mosaics que envoltaven el pati del peristil —que no va ser excavat— i algunes habitacions dels costats N i O. A més, els treballs es van concentrar en les darreres fases d'ocupació: les relacionades amb una reorganització global de l'edifici dins el segle IV i el posterior abandonament (figura 3). Les fases més antigues només es van documentar mitjançant sondeigs molt limitats. Aquest fet ha dificultat els intents posteriors per definir l'evolució general de la vil·la i, de manera particular, interpretar la fase representada per la construcció d'un primer edifici amb funció residencial. En termes generals els descobridors parlen d'una primera ocupació que se situaria entre els segles I a III dC i que finalitzaria amb les suposades destruccions que acompanyaren les incursions bàrbares del 260 dC. Dins el Baix Imperi, s'hauria bastit un nou edifici, organitzat de manera rigorosa a l'entorn d'un peristil i decorat amb luxe, que hauria estat destruït i abandonat definitivament en el context de les invasions del segle V dC.

L'any 1968 els treballs es van interrompre i no es va realitzar cap nova intervenció fins al 1995, quan es va iniciar un programa sistemàtic d'excavacions arqueològiques. Aquestes excavacions han permès ampliar el coneixement de la vil·la i documentar les fases d'un establiment que neix en la primera meitat del segle I dC i que va ser reconstruït i reformat diverses vegades, transformant la seva arquitectura i naturalesa fins a finals del segle IV (Marí i Revilla 2003b; Marí i Revilla 2006) (figura 4).

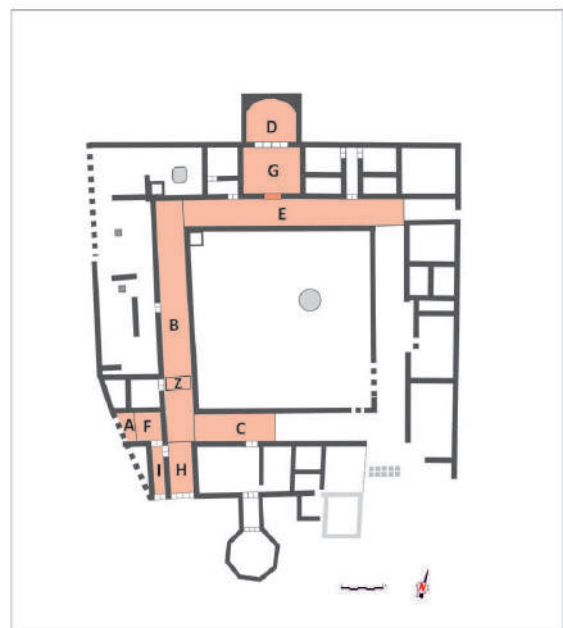
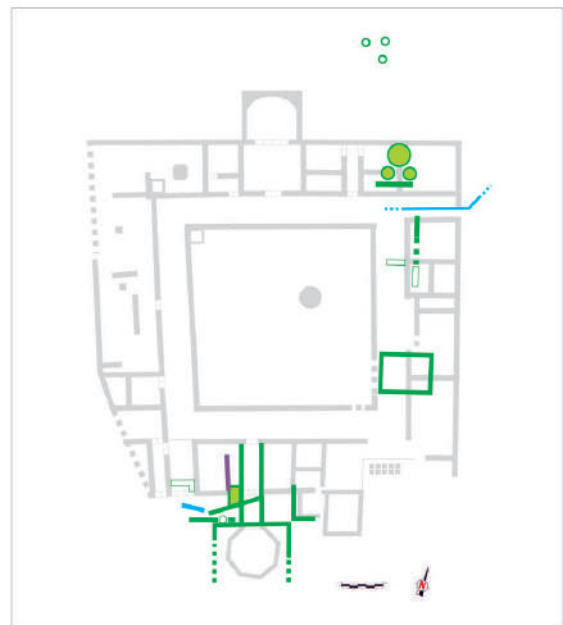

Figura 4. Planta general de l'edifici, amb indicació de les fases alt imperials (4a-b) i la fase del segle IV (4c).

Figura 5. Vista del dipòsit de la primera fase.

Les primeres fases d'ocupació (segles I-III dC): una realitat arquitectònica difícil de caracteritzar

Les excavacions recents han proporcionat evidències d'un primer establiment de certa entitat, bastit amb carreus de grans dimensions; però se'n desconeixen les característiques i funció. Les úniques evidències d'aquesta fase semblen relacionades amb activitats productives. Per una banda, s'han localitzat les rases de fonamentació de diversos murs que havien estat espoliats dels carreus (tret d'algun cas que resta in situ), i un dipòsit amb les parets de morter de calç i paviment d'*opus signinum* (figura 5). Tot el conjunt va ser arranat per les construccions posteriors. Aquesta circumstància dificulta una interpretació precisa de les escasses restes conservades. El dipòsit havia estat excavat en les graves quaternàries que formen la terrassa sobre la qual s'assenta el conjunt, i estava conservat en una alçada de poc més d'un metre. Uns 40 m al N es van identificar altres rases de fonamentació dels murs que devien delimitar un espai de forma i dimensions imprecises, així com altres murs aïllats. Aquest espai va servir per a contenir un conjunt de *dolia*, fet que permet interpretar-lo com un magatzem. Com els murs, les *dolia* van ser espoliades en un moment posterior, potser en relació amb la reorganització de l'arquitectura i la funció de l'hàbitat (vid. infra).

Ara per ara, la data fundacional i la duració d'aquesta primera fase no es poden precisar. L'únic

element de datació són els materials recuperats dels nivells d'amortització del dipòsit esmentat. Entre aquests materials cal destacar una copa de parets fines tipus Mayet XXXVII 1a, de probable producció bètica, amb cronologies d'època de Tiberi-Claudi (López Mullor 1989: 175-180). Aquesta datació no es pot aplicar a tot el conjunt, ja que el dipòsit també podia haver estat reomplert com a resultat d'un abandonament específic o d'una reforma parcial del lloc motivada per un canvi d'activitats. A tall d'hipòtesi es pot suggerir un moment de fundació en època de Tiberi o fins i tot sota el govern d'August, potser en relació amb l'aparició d'altres nuclis rurals en el territori proper, com Cal Montblanc (el lloc ha aportat evidències datades en el primer quart de segle I dC, tot i que sense context estratigràfic: Marí i Revilla e. p.). Tampoc no es pot dir res de l'organització espacial i de les dimensions d'aquest primer assentament, que podria constar d'un o més edificis amb un espai obert que funcionés com a pati i cort. Ara per ara la distribució de les rases i murs conservats, en un espai superior als 1.000 m², indica que es tractava d'un conjunt relativament extens.

Aquest primer assentament va ser substituït per un nou edifici que combinava la funció residencial amb les activitats productives i que es pot definir clarament com una vil·la. Es tracta d'un complex de grans dimensions que sembla organitzat a l'entorn d'un pati central i que va ser objecte de diverses reformes. Fins ara, s'han identificat estructures en tres dels costats que delimitarien el pati. El nou edifici,

Figura 6. Piscina i habitació dels banys altimperials.

Figura 7. Detall de les *suspensurae* de l'hipocaust.

a més, s'estenia fins al límit mateix de la terrassa fluvial situada sobre la Noguera Ribagorçana, fet que contribuïa a destacar-ne la posició topogràfica i la visibilitat en el territori. En el costat S s'han pogut excavar algunes estances que pertanyien a un *balneum*. En primer lloc una gran habitació (7 per 5,30 m) amb paviment d'*opus signinum*, que podria correspondre a la *cella frigidaria*, que donava pas a una gran piscina de planta quadrada, de 4 per 3,20 m, a la qual s'accedia a través de dues grades (figura 6). Cal destacar la presència de nombrosos fragments de *lapis specularis* caiguts damunt el sòl de la piscina, procedents, versemblantment, de les obertures que il·luminarien el recinte. Aquest complex, que sembla en ús durant els segles II-III dC, va ser amortitzat, en un sol moment, amb un potent estrat de materials de construcció. Els materials ceràmics recuperats (sigil·lada hispànica tardana forma Hisp. 37) proporcionen una data per a aquesta amortització d'entorn mitjans-segona meitat del segle IV dC.

Recentment, a l'E de la *cella frigidaria*, ha estat identificat un gran espai dotat de calefacció per a hipocaust (figura 7). Aquest espai devia formar part del circuit dels banys, donada la posició vora la piscina, però encara no ha estat possible establir-ne les dimensions (l'amplada mínima que mostra la distribució de les *suspensurae* conservades és de 6,30 m) ni restituir-ne l'organització interna. Tampoc hem identificat, de moment, el *praefurnium*. Això impedeix, per tant, definir com s'organitzava el recorregut dels banys. La nova troballa confirma, en tot cas, que es tracta d'un conjunt de grans dimensions i amb una complexa distribució interna.

La rellevància d'aquesta *pars urbana* és confirmada per l'existència d'un programa ornamental de gran qualitat. A part d'un fragment de fust de columna de marbre trobat en els nivells d'amortització de la piscina, el 2005 es van recuperar fragments d'un *labrum* (potser procedent del mateix *balneum*) i una gran placa esculpida amb la reproducció del rostre de Medusa. Aquesta imatge es va tallar en un únic bloc, tal vegada rectangular, de pedra sorrenca, amb unes dimensions conservades de 75 cm de llarg per 68 cm d'amplada i un gruix d'uns 18 cm. La part posterior apareix pràcticament sense polir. Per altra banda, la disposició lleugerament inclinada endavant del cap mostra que es devia disposar a una alçada superior a la vista de l'espectador (figura 8).

La qualitat i la temàtica de la peça suggereixen un emplaçament privilegiat, però el lloc de la troballa, un estrat datat en el segle IV, no aporta dades sobre la seva funció i la seva ubicació original. La composició del relleu fa pensar en una disposició relacionada amb algun edifici i la temàtica, ben coneguda en mausoleus dels segles II-III a Catalunya (en forma d'altar monumental), podria indicar una finalitat decorativa en context funerari. Per altra banda, hi ha indicis del que podria ser un reaprofitament amb finalitats totalment diferents. El bloc és travessat totalment per una perforació de 143 mm, realitzada des de la part posterior, que finalitza sota el llavi inferior de la Medusa. Aquesta perforació va ser completada amb una peça de bronze (espoliada posteriorment) que servia com a brollador. El relleu,

Figura 8. Relleu amb representació de Medusa.

en conseqüència, devia servir com a frontal d'una font. Aquesta manipulació va ocasionar el trencament de la part inferior de la boca de la Medusa. Aquest és un altre argument per pensar en un canvi de funció de la peça. El seu nou emplaçament es podria relacionar amb el sector dels banys.

A la mateixa fase (sense que es pugi precisar el moment de construcció) corresponen dos grans dipòsits d'*opus signinum* de característiques i dimensions similars. Es tracta d'estructures rectangulars, excavades en el nivell de graves, de 5 m de llarg per 1,20 m d'amplada i una fondària de 120 i 150 cm. Es van construir amb murs de còdols impermeabilitzats per un revestiment de *signinum* i una capa intermèdia de cendres. Es tracta, molt possiblement, de part d'una instal·lació de premsat que ocuparia tot el sector O de l'edifici, configurant una gran *pars fructuaria* (figura 9). Aquesta instal·lació devia incloure almenys dues premses i un celler per a emmagatzemar el vi (instal·lacions de vinificació, tot i que a major escala, es coneixen a prop de Balaguer: Diez-Coronel 1970; altres exemples a Catalunya: Revilla 2015). Els dos dipòsits van ser amortitzats ràpidament i en un sol moment, però només es pot precisar la cronologia del que es va excavar els anys 1960, que va aportar sigil·lada hispànica tardana (forma Hisp. 37) i sigil·lada africana D. El material recuperat permet datar l'obliteració del dipòsit a les dècades centrals del segle IV. L'altre dipòsit, excavat el 2012, no va aportar vaixel·la de taula. Això impedeix precisar si la instal·lació es va abandonar gradualment o en un mateix moment.

No es pot precisar la cronologia inicial d'aquesta segona fase altimperial, que tant es podria situar a les dècades centrals del segle I dC (si s'interpreta l'amortització del primer dipòsit esmentat com a indicatiu de la nova iniciativa constructiva), com en un moment més avançat de la mateixa centúria o inclús de la següent. Tampoc es poden definir i datar les reformes que va experimentar l'edifici, o el moment i les modalitats de l'abandonament, ja que també en

Figura 9. Dipòsit de la instal·lació de premsatge.

aquest cas el conjunt va ser arranat per les estructures d'una nova fase. Com ja s'ha indicat, tant la piscina de les termes com un dels dipòsits de la instal·lació de premsatge proporcionen cronologies de segle IV avançat. Aquestes datacions coincidents es podrien interpretar com una evidència de la fi de l'ocupació altimperial. Aquest fet sembla relacionat directament amb la construcció de la nova vil·la. En qualsevol cas, tant les dimensions del conjunt com la presència de certes infraestructures indiquen l'existència d'un edifici amb pretensions clarament monumentals que responia a la materialització d'uns programes arquitectònics complexos. Ara per ara aquesta arquitectura residencial rural només es pot identificar, de manera parcial, en uns pocs exemples en el territori proper a Ilerda, datats igualment a l'Alt Imperi: el complex de banys de Gebut (Benseny 1997) o el peristil porticat, amb grans columnes, de la vil·la de Torre Andreu (Pérez Almoquera i Rafel 1993).

Arquitectura i autorepresentació: la reconstrucció de la vil·la en el segle IV

L'arquitectura del nou edifici

En la segona meitat del segle IV la vil·la va ser reconstruïda de manera total. Aquest canvi suposà l'aprofitament selectiu d'algunes estructures i espais de

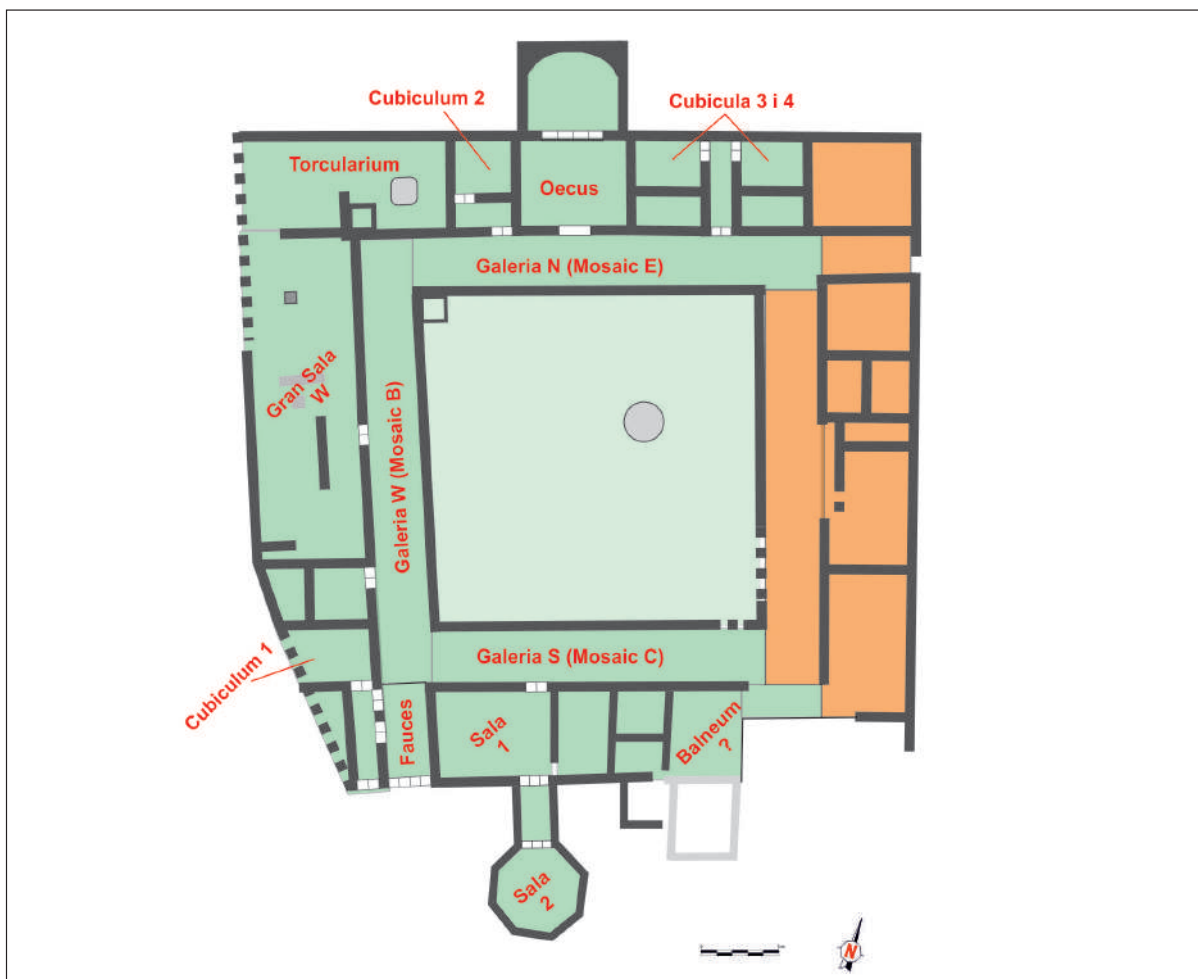

Figura 10. Planta de la vil·la del segle IV, amb indicació dels espais on el projecte arquitectònic i decoratiu havia estat completat o era en fase avançada (en verd clar) i aquells on devia estar en l'inici (en taronja).

la fase anterior, però també l'arrasament total d'altres i la creació d'un programa decoratiu global. El nou edifici, de planta quadrangular, s'organitza a l'entorn del pati d'un peristil delimitat per quatre galeries porticades de 26 m de longitud màxima i 3,20 m d'amplada. D'aquesta planta únicament sobresurten els volums que corresponen a dos espais singulars: una exedra en el costat NO i una sala octogonal, precedida per un passadís, en el costat SE. El conjunt, per tant, es presentava externament com una construcció compacta. A part de les galeries del peristil, que organitzaven la circulació dins l'edifici, alguns passadissos secundaris facilitaven l'accés a altres dependències de caràcter més privat. Fins ara només s'ha pogut establir amb seguretat la disposició de les habitacions situades en els costats NO, SO i part del SE de la vil·la. L'àrea total ocupada és d'uns 3.000 m² (figura 10).

En el costat N destaca, ocupant una posició central, l'exedra ja esmentada. Aquesta està dividida en dos espais: un de rectangular i un altre rematat per un absis, inscrit dins d'una obra de planta quadrada que sobresortia de la paret NO de l'edifici. L'organització d'aquest àmbit i la seva decoració musiva, la més rica del conjunt conservat, així com la seva posició axial, fan pensar en un *oecus* (figura 11). Aquest tipus de sales s'inspiren en els models de l'arquitectura oficial romana i en els seus cerimonials. Traslladats ràpidament a les residències aristocràtiques, aquests espais permetien mostrar el poder i la riquesa dels grans propietaris tardoromans. Els paral·lels, amb cronologies de segle IV, són ben coneguts a Catalunya. Es poden esmentar, per exemple, Darró, a Vilanova

i la Geltrú, i Torre Llauder, a Mataró (López Mullor *et al.* 1992; Prevosti i Clariana, 1993²; arquitectura de les vil·les tardanes a *Hispania* a Chavarría 2007).

A ambdós costats de l'*oecus* hi ha sengles àmbits de funció diversa (*cubicula* 2 a 4). A l'est, se situen dos estances de dimensions similars a les quals s'accedia des del peristil a través d'un passadís d'un metre d'amplada. Passadís i habitacions eren coberts amb un paviment de terra batuda, però hi ha evidències que estava previst dotar-los d'un paviment de mosaic, per la qual cosa no es pot descartar que es tracti d'habitacions reservades a la família propietària. A l'esquerra, hi ha un altre àmbit al qual s'accedia des del peristil. L'àmbit comptava amb un paviment d'*opus signinum* i estava dividit, per un petit muret, en dos espais menors, un dels quals funcionaria com una mena d'avantcambra. En aquest mateix sector, més cap a l'oest, se situava un altre gran àmbit que incloïa dues estructures relacionades: una fossa de forma aproximadament quadrada, de més d'un metre de fondària i farcida amb grans còdols, i un petit dipòsit recobert de morter. Les característiques del conjunt fan pensar en una petita premsa que comptaria amb un sistema de contrapès de tipus *arca lapidum*, un procediment ben conegut en la tecnologia agrícola romana i constatat en nombrosos jaciments de Catalunya en època imperial (Martín Oliveras 2012).

El costat O de l'edifici, que configurava la façana que donava al riu, presenta una major complexitat arquitectònica. Aquí s'ha identificat un gran espai (anomenat provisionalment "Gran Sala"), amb una superfície per sobre dels 100 m², on devia estar previst bastir una o més habitacions de funció representativa i potser una galeria sobre el riu, aprofitant que el conjunt se situa en el mateix límit de la terrassa fluvial. Aquests elements se superposaven a la instal·lació de premsat altimperial ja esmentada. Tot i que aquest sector del jaciment va ser explorat parcialment a la dècada de 1960, les excavacions recents han proporcionat evidències que s'havia començat a aixecar les estructures de les habitacions/possible galeria i a desenvolupar un programa decoratiu acurat que devia incloure mosaic i pintura mural.

Més cap al sud se situaven diverses cambres de petites dimensions que formaven l'angle SO de l'edifici. La més propera a la possible zona de representació hauria estat versemblantment un espai important, com evidencia la disposició davant de la porta d'un mosaic (la composició coneguda com emblema Z; vid. infra). Al costat n'hi havia una altra —que es pot definir clarament com un *cubiculum* (*cubiculum* 1)—, dividida en dos espais menors: el més allunyat de l'entrada, de forma rectangular i més petit, era destacat i separat de l'altre per dues columnes o pilastres adossades. Ambdós espais eren decorats amb mosaics policroms; el més luxós pavimentava l'espai de menors dimensions, que sembla així el lloc més reservat, tal vegada per emplaçar-hi el llit. L'habitació comunicava indirectament amb el peristil mitjançant un estret passadís de servei pavimentat amb petites peces ceràmiques disposades en forma d'espina. Aquesta disposició dels accessos reforçava el caràcter privat i la intimitat de la cambra. En un moment encara no determinat, però que sembla

Figura 11. Vista aèria de l'exedra (foto MRW. Fotografia Aèria).

Figura 12. Vista de l'espai octogonal (superior) i del mosaic d'accés a l'habitació S (inferior).

situar-se dins aquesta mateixa fase, aquest sector de l'edifici va patir una destrucció parcial com a resultat d'un esfondrament de la terrassa natural en la qual s'assenta la vil·la. Aquest fet només va afectar algunes habitacions, però en tractar-se d'un angle això devia perjudicar l'estabilitat estructural de tot el conjunt. Per aquesta raó el sector va ser reconstruït enretirant el mur de tanca de l'edifici respecte al límit de la terrassa i aixecant noves habitacions de dimensions més petites o compartimentant d'altres.

Pel que fa al costat E, fins al moment actual, només s'han identificat algunes habitacions de planta quadrada, fortament arrasades per les tasques de conreu modern, i un àmbit rectangular de petites dimensions que s'obria al peristil amb una gran porta flanquejada per dues bases de columna. La disposició i l'ús dels elements ornamentals per a destacar la porta fan pensar que segurament es tracta d'un passadís

que comunicava el peristil amb l'exterior o amb un espai important. Aquest és el sector pitjor conegut de l'edifici. En principi aquest fet es pot atribuir als efectes destructius d'una acció antròpica continuada en època medieval-moderna. Tanmateix l'estat de les estructures fa pensar que la reconstrucció de l'edifici no era tan avançada en aquest sector.

En el sector sud s'ha localitzat, i excavat parcialment, una habitació de grans dimensions, a la qual s'accedeix per una porta de dos m d'amplada (Sala 1). La importància d'aquesta habitació sembla evident per la seva situació oposada al doble espai que configura l'oecus del costat nord i pel fet que el llindar de la porta estava singularitzat amb un motiu ornamental en mosaic. Això sembla indicar l'accés a l'interior d'un espai de prestigi. A través d'un petit corredor de poc més d'1 m d'amplada pavimentat amb decoració musiva l'espai esmentat comunicava

amb una altra habitació de planta octogonal (Sala 2), que sobresortia del conjunt de l'edifici (figura 12).

El darrer element d'interès d'aquest projecte arquitectònic és el pati del peristil. Aquest espai, d'uns 400 m² de superfície i de forma lleugerament trapezoidal, era delimitat per un petit mur de poc més de 40 cm d'alçada, sobre el qual recolzarien les columnes que sustentaven la teulada.

L'obra constructiva d'aquesta fase és molt modesta, ja que consisteix en una barreja de morter de calç i pedres i còdols de dimensions mitjanes, ordenats de manera que els murs mostren l'aparença d'un *opus spicatum* rústec. La pedra treballada només s'utilitza en alguns angles i portes i com a basament de pilastres adossades i columnes. L'únic mur de límit extern conegut fins ara, el que tanca l'edifici pel costat nord, està recobert, externament, amb un parament de petits falsos carreus que en realitat són pedres de forma irregular i amb la cara vista treballada per donar l'aparença de bloc.

El programa ornamental

La simplicitat de la tècnica i dels materials constructius emprats en l'edifici contrasta amb la creació d'un programa decoratiu de qualitat. Dins aquest programa destaca el conjunt de mosaics policroms ja esmentat, que decoraven tres de les galeries del peristil (mosaics B, C i E), dos passadissos del costat sud (H i I), el *cubiculum* del costat oest (A/F) i l'*oecus* (D i G) (utilitzem les denominacions alfabètiques establertes per R. Pita i L. Díez-Coronel a les seves publicacions). Aquest conjunt ha estat objecte de diversos estudis que han deixat en segon terme altres elements ornamentals pitjor conservats i generalment descontextualitzats, però de gran importància per a la reconstrucció global de l'arquitectura de la vil·la (Díez-Coronel i Pita 1966, 1969-1970 i 1970; Pita i Díez-Coronel 1963 i 1964-1965; Pita 1969; Blázquez et al. 1989; Navarro 1999; Marí i Revilla 2006).

Com ha estat indicat a la Introducció, l'excavació de la vil·la als anys seixanta va ser determinada totalment pel desig de recuperar un conjunt de mosaics que es mostrava com a excepcional per les seves dimensions i complexitat. Aquesta tasca, però, només va ser realitzada parcialment. Van ser extrets i traslladats a Barcelona una part del mosaic que decorava el passadís nord (E) i tot el que ocupava el passadís oest (B) de l'edifici. Fins ara, només han estat restaurats alguns fragments del mosaic B: un emblema amb motius florals i animals que se situava enfront d'una de les habitacions del sector occidental (anomenat Emblema Z) i dos motius de la composició general organitzada en arcades dins la qual s'integrava l'emblema esmentat. En l'actualitat resten al seu emplaçament original els mosaics C, F, G i una part de l'E. Pel que fa a la conservació, el mosaic D ha desaparegut totalment, junt amb els murs que tancaven aquest costat de l'edifici. De l'A, destruït en part poc després de ser descobert, només es conserven alguns fragments; també va ser destruït una part del mosaic C. Per altra banda, les excavacions recents han permès localitzar alguns motius nous integrats dins les composicions ja conegudes (és el cas dels

mosaics C i G) i situar elements dubtosos que eren esmentats en publicacions anteriors.

Per a la descripció del conjunt seguim un ordre diferent a la seqüència alfabètica establerta per Pita i Díez-Coronel ja que això dificultaria la comprensió de les relacions entre les diverses composicions i, per tant, del programa decoratiu global (les lletres van ser atribuïdes als mosaics de manera arbitrària pels seus descobridors). Així, els mosaics A-F i D-G, que decoraven sengles habitacions i són contemporanis, es descriuen junts. Hem optat per presentar, en primer lloc, els mosaics de les habitacions i a continuació els que decoraven els passadissos del peristil, seguint l'ordre establert en una publicació anterior i aportant noves dades a la descripció (Marí i Revilla 2006). Els elements nous o possiblement nous es classifiquen a continuació, també utilitzant lletres.

Mosaics A i F (figures 13 i 14). Aquest mosaic, que decora una petita habitació situada a l'angle sud-oest de la vil·la i que podria correspondre a un dormitori (*Cubiculum* 1), està format per dues composicions ben diferenciades (R. Pita i L. Díez-Coronel, per contra, els distingeixen com mosaics diferents: A i F):

Figura 13. Composició A: estat de conservació en el moment de la descoberta (superior) i estat actual (inferior). Fotografies: L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs (superior) i autors (inferior).

Composició A. Destruït quasi totalment. Decorava un dels dos espais (el més petit i allunyat de la porta) en què es dividia l'esmentada habitació. Aquest espai, de forma rectangular, devia tenir unes dimensions de 6 m². La composició està formada per una successió de mètopes quadrades delimitades per línies de tesselles de color blanc i negre i que s'integren dins una trama definida per una trena de dos caps en la qual s'alternen fins a quatre colors: negre, vermell, rosat i blanc. Dins de cada quadrat, limitat per un filet, hi ha florons de pètals lanceolats i arrodonits (amb un total de vuit pètals).

Composició F. Només va ser descobert parcialment a les campanyes de la dècada de 1960. L'estat de conservació és relativament bo, tot i que alguns punts de la superfície van ser afectats per l'enfonsament de la teulada que segueix l'abandonament de la vil·la durant el segle V. El mosaic decorava l'espai proper a la porta de l'habitació ja esmentada. Aquest espai,

Figura 14. Composició F i detall de l'habitació.

de forma quadrangular i que funcionaria com una avantcambra, té una superfície de 10 m². La composició està formada per filades d'espais octogonals (amb costats rectes i corbats a l'interior que es disposen alternativament) definits per diverses línies de tesselles de color diferent. Dins de cada octògon se situa una flor molt senzilla formada per quatre pètals apuntats també de color diferent. Entre els octògons se situen cercles amb una creu inscrita que divideix l'espai intern en quatre porcions de color. La composició és molt semblant a la del mosaic C, si bé l'efecte cromàtic és més pobre. A les darreres campanyes ha estat possible comprovar que en el mosaic va ser afectat per un foc. Les seves característiques (una petita taca de coloració més fosca, ennegrida al centre i que es difumina gradualment, però que no arriba a afectar la consistència del mosaic) fan pensar en un procés de combustió (intencional o casual) puntual i de poca intensitat, més que en una llar estable.

La composició està separada dels murs de tanca nord, sud i est de l'habitació per una línia de tesselles negres que segueix una disposició irregular, bé ondulada, bé en ziga-zaga. Cap a l'oest, una orla policroma amb una composició diferent separa els mosaics F i A. L'orla és formada per una successió de quadres alternats amb rectangles que inclouen motius diferents. Dins dels quadres es disposen rombes inscrits; dins dels rectangles se situa una banda ampla formada per línies de tesselles de color i amplada diferents que són limitades, a cada costat, per triangles inscrits. Finalment, la porta que s'obre al sud és senyalada per una orla formada amb quadres delimitats per diverses línies de tesselles de color diferent; a l'interior de cada quadre, dos línies policromes disposades en diagonal es creuen creant triangles de les mateixes dimensions.

Mosaic D (figura 15). Totalment destruït l'any 1971 en rebaixar el terreny i condicionar-lo per al conreu. Decorava l'espai absidal de la sala de recepció, també destruït, i formava conjunt amb el mosaic G. La documentació fotogràfica conservada permet identificar una composició organitzada en quadres tancats per una trama formada per una trena de dos caps. Dins dels quadres es disposava el que sembla una flor de quatre pètals que s'inscriu dins d'una altra (potser una flor de lotus). Tots aquests elements semblen mostrar forts contrastos de policromia (les fotografies conservades són en blanc i negre). La planta semicircular d'aquest àmbit provocava que els quadres dels extrems es transformessin en triangles (sense motius ornamentals a l'interior) o trapezis (en aquests casos, amb la mateixa decoració que els quadrats sencers). Tota la composició era envoltada (pel costat semicircular) per una àmplia orla decorada amb fullams d'acant que brollen de beines o tavelles oposades alternativament. El motiu de cordes entrelaçades és molt semblant al que apareix al mosaic A. Aquesta coincidència podria respondre a la voluntat de destacar, i relacionar, dos espais molt importants dins l'edifici, ambdós reservats a les necessitats (vida íntima i autorepresentació) de la família propietària.

Mosaic G (figura 16). Destruït parcialment el límit nord, a tocar de l'espai absidal, després de les excavacions de la dècada de 1960. Es conserva una

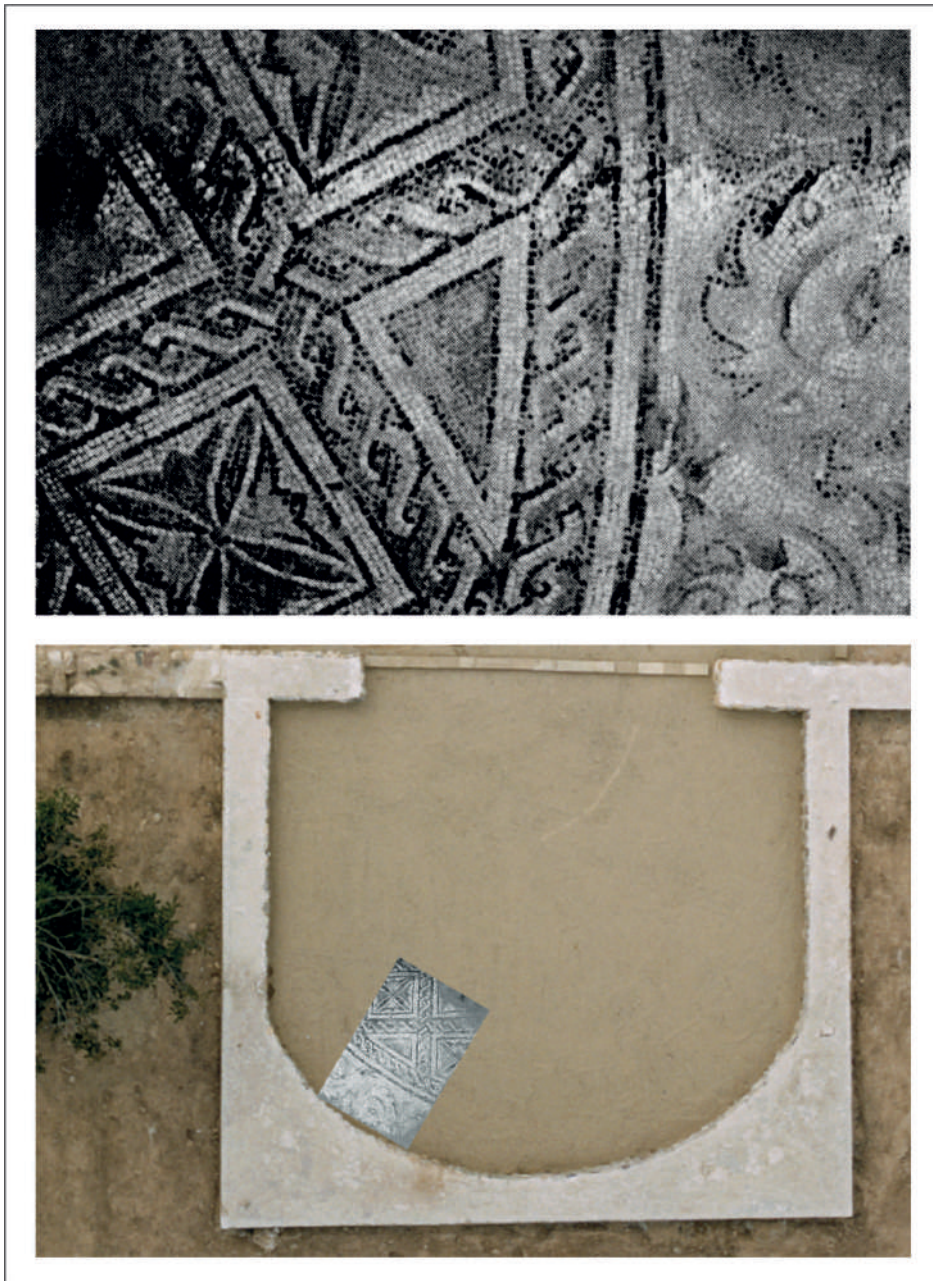

Figura 15. Mosaic D. Estat de conservació en el moment del descobriment i restitució de la seva posició (foto superior: L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs).

superfície de gairebé 30 m² (l'habitació feia 34,12 m²) que permet apreciar perfectament l'estructura de la composició: una retícula definida per l'encreuament de dues garlandes de llozer disposades sobre un fons dentat de color diferent (vermell i negre). Cada garlanda està formada per una successió de grups de cinc fulles de diversos colors. Dins de la trama s'alternen línies de grans hexàgons i de rombes de petites dimensions. A cada hexàgon se n'inscriuen dos més: un de costats rectes i un altre de costats curvilinis i denticulats. Dins d'aquests darrers, apareix una gran roseta de disseny molt complicat: cercles concèntrics que alternen els colors negre, vermell i groc en una mateixa línia, separats per sis radis en altres tantes porcions; a l'exterior dels cercles, també separats pels sis radis, apareixen línies de quart de

cercle obertes cap a fora, trencades al centre per un entrant de forma rectangular. Els espais intermedis són ocupats per punts, aïllats o en parelles, de color negre. El cercle central està dividit en sis triangles iguals, tres de color blanc i tres negres. La policromia de la roseta central de cada hexàgon és augmentada per una ulterior divisió de cadascuna de les sis porcions en dues meitats: una de color blanc i una altra més fosca, amb un difuminat gradual aconseguit per un artesà que coneixia les possibilitats que ofería el cromatisme dels materials. L'ombregat resultant dona la impressió de volum. El fons de la composició és blanc. A la vegada, els rombes tenen inscrits altres rombes de color diferent, alternant els colors negre, blanc i vermell, que tanquen un motiu cruciforme (una creu de Malta?).

Figura 16. Detall del mosaic G.

La composició és tancada per una àmplia franja formada per dos elements. Començant des de la línia de la paret apareix, en primer lloc, una retícula formada per tres línies de tesselles que tanca petits rombes i triangles; a cadascuna d'aquestes figures s'insereixen altres rombes i triangles, dins dels quals apareix un motiu en forma de creu. En segon lloc, una successió de tres franges de tesselles de gruix i color diferents. L'entrada a l'habitació era assenyalada per una banda decorada de 35 cm d'amplada. Dins d'aquesta se situa el que sembla una garlanda molt esquemàtica, amb una policromia molt rica, separada en tres trams per llaços que la lliguen; aquests llaços també es desenvolupen simètricament a cada costat de la garlanda.

Mosaic B (figura 17). Va ser extret totalment entre els anys 1965 i 1966 i traslladat al Museu Arqueològic de Barcelona per a la seva restauració. Pavimentava el passadís oest del peristil, amb una superfície total de gairebé 94 m² (29,30 m per 3,20 m). La composició és diferent a la resta de mosaics, tant pel que fa als elements que defineixen la trama com als motius que inclou. El mosaic és format per línies d'escates imbricades o arquets superposats en alternança que, distribuïdes al ritme de quatre o cinc per cada línia, sumen prop de 300 espais. Cada línia té una llargada d'uns 2,40 m. Cada arquet és format per diverses línies de color, completades per una franja més ampla, semblant a una corda, que ressegueix tot el contorn interior. Dins aquests espais es disposen, de forma successiva, línies de flors de vuit pètals, flors de quatre

pètals, cistelles (*fisci*) amb fruits, branques o arbres molt esquemàtics amb ocells a sobre, fulles, altres motius vegetals (plantes o talls d'olivera) i alguns motius més difícils d'identificar (potser la representació de *flabella*?). Les línies de motius s'ordenen seguint una alternança difícil de definir, ja que avui dia el mosaic es conserva desmuntat i no existeix documentació fotogràfica completa.

Una de les cistelles amb fruits inclou un text de dues línies: *RE FELI[X]/VTE*. El text es pot interpretar com una exhortació directa, *utere felix!*, dirigida als lectors (els residents de la vil·la), als quals convida a gaudir. Aquest tipus de missatges apareixen en mosaics i sobre altres tipus de suport a vil·les d'*Hispania* del mateix període (Mayer i Fernández Galiano 2001: 121; Fernández Ochoa *et al.* 2007: 183; l'expressió és relativament freqüent: Visy 2014: 521 recull exemples sobre objectes domèstics de metall). Es tracta d'invitacions a gaudir l'objecte en el qual són inscrites; però aquests textos també es poden entendre com a part de quelcom més general. Un paviment de mosaic, en concret, és part d'una residència i en aquest context el missatge es pot entendre com una invitació més general a gaudir de la vida domèstica i el patrimoni que es dirigeix als residents. Recentment, en un estudi dedicat a la relació *signacula-mercatura-res* i als problemes que suposa la interpretació dels *signacula ex aere*, I. Di Stefano Manzella analitza algunes d'aquestes exhortacions i pren el text del Romeral com a exemple, tot proposant una hipòtesi més complexa. L'autor suggereix una lectura "circular",

Figura 17. Detall del mosaic B (L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs).

Figura 18. Fragment del mosaic B amb representació de *fiscus* i text inscrit.

re feli(x)/utere!, amb una *ordinatio* que repeteix la síl·laba RE: “gaudeix amb felicitat la *res*”, entenent *res* com a terme que faria al·lusió al patrimoni del propietari del lloc. El cistell on es mostren els fruits també té un valor simbòlic, en tant que la imatge permet expressar la idea de la riquesa (agrícola) que constitueix el fonament de la condició i l'estatus del propietari. La cistella, *fiscus*, finalment, té un valor semàntic afegit, ja que el terme remet a la idea del *fiscus domini* (Di Stefano Manzella 2014: 40). En qualsevol cas el text s'insereix en un context d'imatges de natura que també sembla relacionat amb la intenció de transmetre un missatge (vid. infra).

Davant d'una porta que comunicava el passadís amb una habitació del sector occidental de la vil·la la composició s'interrompia i l'espai era ocupat per un gran quadre de 3,20 per 2 m que els seus excavadors denominaren emblema Z. Aquest quadre era delimitat per un marc molt elaborat que constava dels següents elements, si s'observa des de l'exterior a l'interior: una franja estreta de color negre; dues línies de trenes de dos caps que s'entrecreuen en ziga-zaga i formen rombes i triangles (de colors diferents); i, finalment, una triple franja formada per dues línies negres i una blanca. L'espai central és ocupat per una multitud d'ocells (la majoria coloms) sobre un fons vegetal format per arbres i plantes de fulles lanceolades i dues heures que delimiten els costats llargs del quadre. Dos sols radiats ocupen els extrems superiors. La composició es caracteritza per l'esquematisme i per la preocupació per omplir tot

Figura 19. Emblema Z després de la seva restauració (foto: Museu d'Arqueologia de Catalunya).

l'espai; però també s'aprecia una distribució simètrica d'alguns elements, com els sols, les plantes situades a sota i les dues heures. Aquesta organització dels elements sembla excloure la intenció de representar, tot i que fos molt simplificat, un paisatge natural. Alguns dels motius, d'identificació difícil, semblen el resultat d'algun canvi del disseny, rectificat mentre es realitzava l'obra, o fins i tot d'una reparació. Passat aquest quadre o emblema, l'extrem sud del passadís era ocupat per la mateixa composició d'escates o arquets ja descrita (figura 19). El conjunt del mosaic B és envoltat per una greca formada per dues línies de color blanc i vermell sobre fons negre. La presència de l'emblema amb ocells, la varietat i alternança de motius i, finalment, els forts contrastos de color, fan d'aquest un dels mosaics més originals i rics de la vil·la.

Mosaic C (figura 20). Resta in situ des de les excavacions de la dècada de 1960 i el seu estat de conservació és relativament bo. Decora una part del passadís sud, amb una superfície documentada d'uns

40 m². La composició està formada per filades d'espais octogonals (amb costats rectes i corbats a l'interior que es disposen alternativament) definits per vàries línies de tesselles de color diferent. Dins de cada octògon se situa una flor molt senzilla formada per quatre pètals arrodonits també de color diferent. Entre els octògons se situen cercles amb una creu inscrita que divideix l'espai intern en quatre porcions de color. El tapís és emmarcat, externament, per una franja de rombes que defineixen espais triangulars a cada costat; dins dels rombes i d'una de les línies de triangles apareixen punts de color negre. A l'interior de la franja, una altra banda, més estreta, alternava dues línies de tesselles negres amb una banda de color vermell. L'organització i els motius d'aquesta composició són molt similars als del mosaic F.

Aquest mosaic es va consolidar a la campanya realitzada el 1998, ja que com a resultat dels treballs de llaurat i les maniobres de l'arada, la superfície mostrava una successió de grans esquerdes que es disposaven paral·leles i a intervals regulars. En el

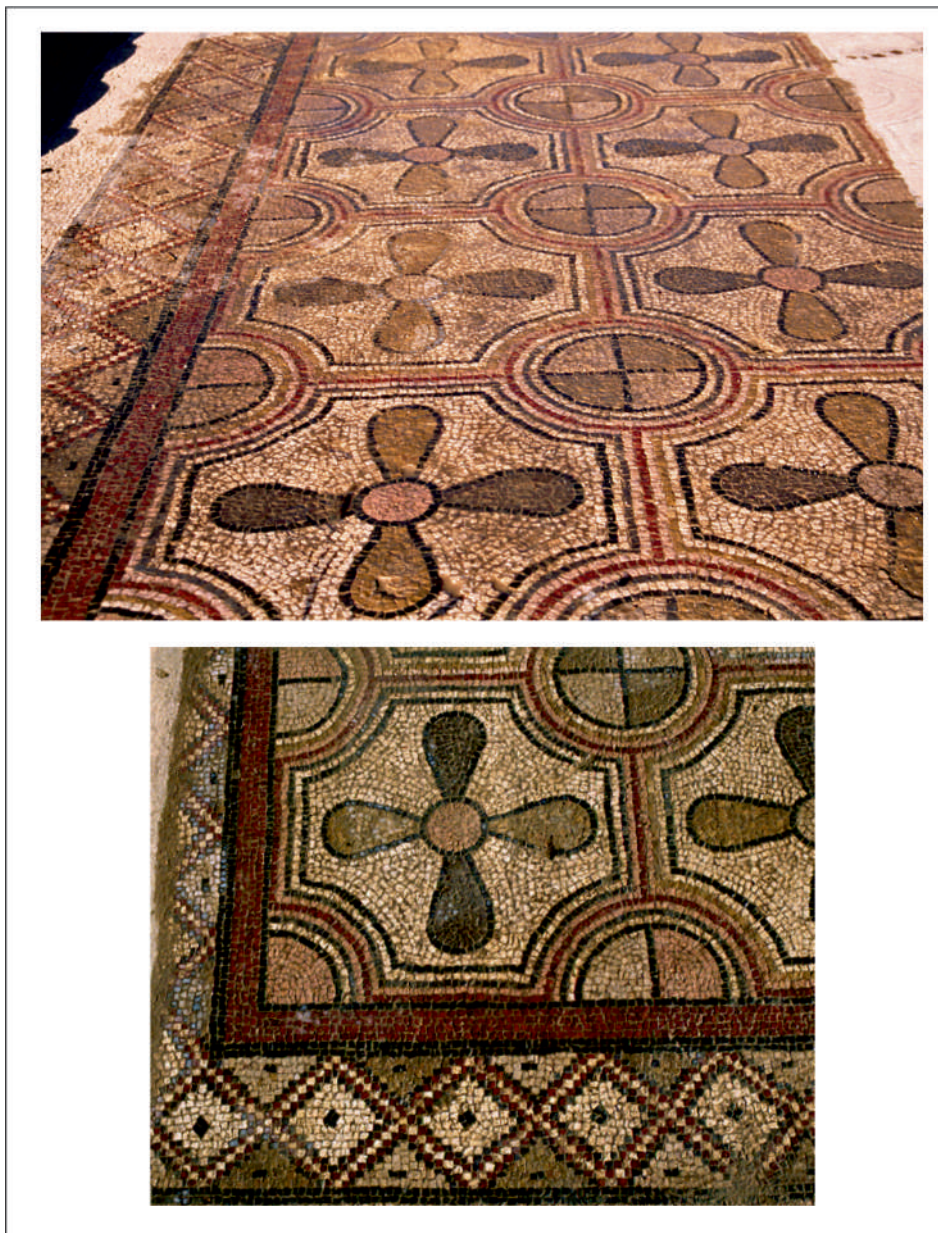

Figura 20. Detalls del mosaic C.

costat oriental del passadís la destrucció era gairebé total i només restava la base de morter de calç del mosaic, sobre la qual encara es conservaven petits grups de tesselles que no permeten identificar cap motiu ornamental. Les tasques de neteja i consolidació van permetre identificar un nou motiu decoratiu. El motiu sembla reproduir, de manera molt esquemàtica, una branca amb una tija llarga i prima de la qual surten fulles igualment primes disposades simètricament. L'extrem superior era rematat pel que sembla un fruit, mentre que la part inferior era tancada per un petit apèndix. La simplicitat de la representació fa difícil identificar l'element, que podria correspondre a una palma, però també es podria suggerir la possibilitat d'un tirs, si s'identifica l'extrem superior com una pinya (figura 12). Aquest motiu senyalava l'accés a una habitació i a la cambra octogonal ja esmentades (vid. supra). La seva posició respecte a l'element que decorava l'accés a l'*oecus* (amb representació esquematitzada d'una garlanda?) sembla respondre a la intenció de definir un eix principal, tot i que no clarament simètric, dins l'edifici. Aquest eix uniria

dos espais importants: l'esmentat *oecus* i l'habitació que precedeix la cambra octogonal.

Mosaic E (figura 21). Ocupa tot el passadís nord del peristil, davant l'*oecus*. L'estat de conservació és bo, ja que va ser extret parcialment a la dècada de 1960 i traslladat al Museu Arqueològic de Barcelona; però també resta in situ un tram d'uns 10 m de llargada en la zona més propera al passadís est. Les seves dimensions són 25,5 m per 3,20 m (gairebé 82 m²). La composició s'organitza mitjançant línies trencades oposades que formen rombes. L'esquema és recorregut per una trena de dos caps que combina els colors negre, vermell, blanc i groc. Dins de cada rombe se situa un motiu, alternant varies línies de rombes (de dos a quatre) amb elements vegetals i una altra línia que inclou peltes enfrontades. Tots aquests motius són destacats mitjançant un joc de policromies que combina rosat, vermell, groc, gris, blanc i negre; aquest darrer color serveix per als contorns o s'utilitza com a contrast per a destacar els colors més vius. De fet el mosaic destaca pels forts contrastos de color. Cada línia inclou tres rom-

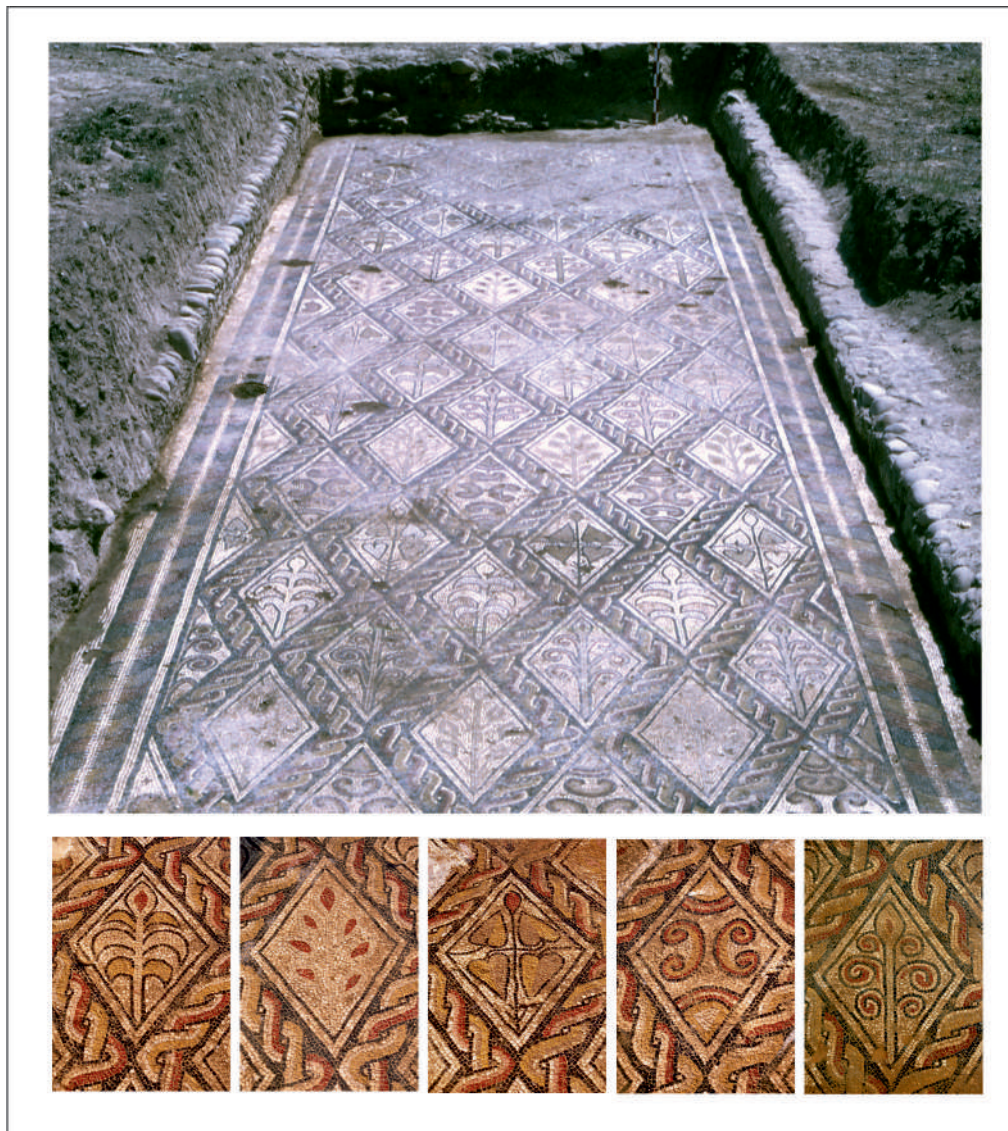

Figura 21. Mosaic E en el moment de la seva descoberta (foto: L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs) i detalls dels motius.

bes sencers i part de dos més, tallats per l'orla que delimita tota la composició i la separa dels murs del passadís. D'aquests dos darrers rombes, un presenta el motiu central seccionat per la meitat, mentre que l'altre només mostra un dels angles.

Els motius vegetals identificats són molt diversos (cf. Díez-Coronel i Pita 1970: 770):

- Planta o palma de sis fulles en forma de mitja lluna, disposades simètricament a ambdós costats d'un tronc gruixut; el conjunt és rematat per una fulla o flor lanceolada. La línia de contorn dels elements de la palma és de color negre; les fulles alternen el groc i el gris dins d'una línia de tesselles negres. Per contra, l'element superior es caracteritza per un doble contorn negre i gris, d'amplada doble respecte als altres casos, tancant un nucli color groc.
- Planta formada per un tronc prim del qual surten set fulles lanceolades distribuïdes simètricament. El contorn és de color gris i l'interior vermell. En una de les línies de rombes aquest motiu varia els seus colors: tronc i contorns rosats; interior de les fulles de color groc. La fulla superior té l'interior gris i el contorn groc.
- Motiu floral estilitzat format per un grup de quatre fulles en forma de cor. L'extrem superior del tronc és rematat per una fulla lanceolada; l'interior, per una punta de fletxa. Les fulles utilitzen els colors gris i groc; el remat superior és de color vermell.
- Palma formada per sis elements (fulles?) cargolades que surten d'un tronc; aquest és rematat per una fulla lanceolada. El motiu combina el colors vermell, rosat, groc i negre.

També s'identifica un motiu format per parelles de peltes enfrontades dissenyades amb línies de tesselles negres, vermelles, rosades i grogues. Els extrems inferior i superior de cada rombe amb peltes es remata amb quarts de cercle concèntrics i de gruix diferent que alternen els colors negre, vermell, blanc, groc i gris.

La composició està delimitada per una banda decorativa molt gruixuda. La part interior d'aquesta banda inclou franges de tesselles blanques i negres de gruix diferent; la part exterior consisteix en una àmplia franja formada per una successió de grups de "esses" de color diferent, separats per altres "esses" en color negre. El cromatisme obtingut genera un efecte visual de relleu. Una banda de tesselles blanques creua el cordó en sentit longitudinal. En els quatre angles del passadís, sobreposant-se a la banda, apareix un motiu format per dos cercles concèntrics amb una creu inscrita que divideix l'espai en quatre porcions. Els elements que componen aquests cercles combinen diversos colors. A l'extrem oriental del passadís, davant d'una porta flanquejada per pilastres que sembla comunicar amb l'exterior de la vil·la, la banda que limita tota la composició es duplica amb una altra franja decorada amb motius de petits rombes inscrits.

Mosaic H (figura 22). Decorava un passadís secundari situat entre els passadissos sud i oest del peristil que connectava amb el corredor amb paviment d'*opus spicatum* que portava a les habitacions de l'angle sud-oest de la vil·la; el passadís potser servia també com a porta oberta a l'exterior. Només van aparèixer

alguns petits fragments que mostren restes d'una composició formada per una successió de franges dins les quals es disposaven línies de tesselles ordenades en forma d'espiga. Per les seves característiques sembla correspondre a un paviment descobert el 1966 (Pita 1969: 47). La seva destrucció impedeix precisar-ne les dimensions, però si cobria tot el passadís devia ocupar una superfície de 23 m².

Finalment, en algunes de les publicacions de la dècada de 1960 s'esmenten altres mosaics dels quals no s'ha trobat evidència. En concret un d'*opus signinum* (sense indicar el lloc), un de policrom proper a un dels dipòsits altimperials i un altre definit com d'*opus tessellatum* que, per la descripció i la situació, podria correspondre al paviment de peces ceràmiques disposades en *spicatum* del corredor secundari del sector SW.

Les composicions musivàries del Romeral troben els seus paral·lels més propers en els programes decoratius de les vil·les de la vall de l'Ebre (en particular, a les grans vil·les de l'actual província de Saragossa i de Navarra) i la Meseta entre els segles IV i V dC, tant pel que fa a l'organització de les composicions com als motius utilitzats (Blázquez *et al.* 1989; Blázquez 2011; Navarro 1999). Aquesta arquitectura i els programes ornamentals que incorpora reflecteixen les formes de vida i els gustos d'una classe de grans propietaris rurals i permeten una aproximació, tot i que indirecta, al sistema de valors de les elits hispanes durant l'Antiguitat tardana.

El tret més evident d'aquests programes musivaris és la marcada preferència per les composicions molt complexes que cobreixen tota la superfície del paviment, gairebé ocultant el fons. En totes elles l'espai i els motius són organitzats de manera rigorosa mitjançant una trama o estructura, formada generalment amb un element vegetal, que crea una successió de petits quadres de formes geomètriques molt diverses que generen la sensació de poder multiplicar-se més enllà dels límits arquitectònics. Aquesta estructura és clarament visible als mosaics D (organitzat per una garlanda que defineix octògons) i B (amb línies d'arcades disposades successivament). Moltes d'aquestes composicions utilitzen exclusivament motius geomètrics i figuratius (vegetals i animals) aïllats que es repeteixen i combinen dins les trames definint una sèrie de ritmes basats en les alternances. En el Romeral trobem en especial els motius vegetals (flors, palmes, fulles, plantes o arbres: mosaics A, B i C). Però també apareixen petits objectes (*fisci*, en el mosaic B) que poden contenir un component simbòlic. Més important és la presència d'una escena formada per ocells i vegetació, l'única de tot el conjunt. Aquestes escenes amb elements de la natura són relativament freqüents en aquest període, tot i que generalment com a fons per a la representació de personatges (en alguns casos, els propietaris de la vil·la).

La freqüència dels motius vegetals, junt amb algunes representacions animals (mosaic B i emblema Z), no sembla respondre al desig de mostrar la realitat natural. Tots els elements apareixen integrats i ordenats dins "trames" geomètriques i regulars, aïllats d'altres elements i, a més, esquematitzats i amb una representació plana, cosa que els situa fora del món

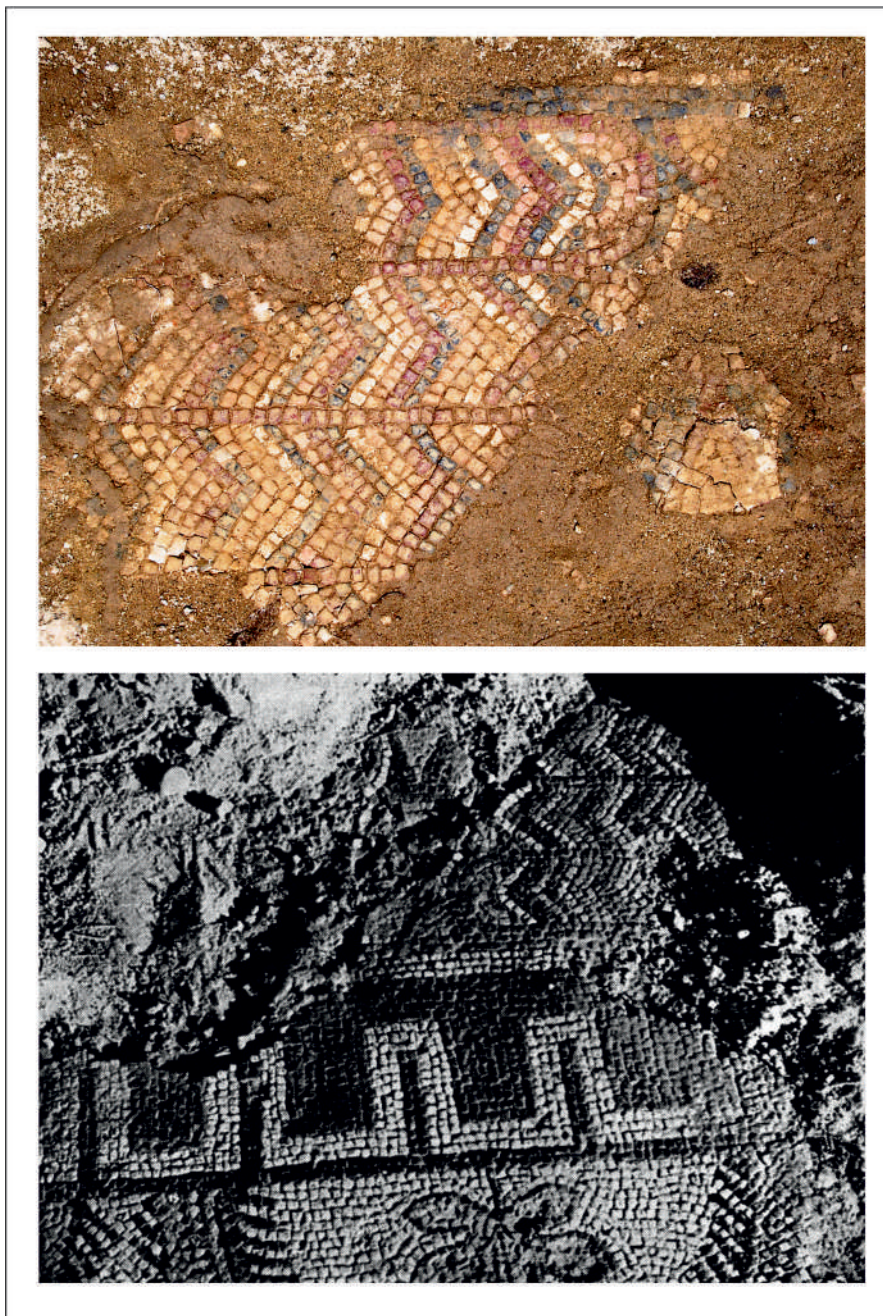

Figura 22. Mosaic H: estat actual (superior) i en el moment del descobriment (inferior)
(Foto: L. Díez-Coronel. Arxiu fotogràfic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs).

real. El que es representa, en realitat, és una natura humanitzada i controlada per l'home; és, per tant, una exhibició d'una natura explotada. La presència de fruits es pot entendre en aquest mateix sentit. Especialment quan es mostren dins de cistelles: no és una simple enumeració d'espècies vegetals; és un autèntic inventari de riquesa agrícola. L'exhibició ordenada d'elements naturals, gairebé com un catàleg, es pot interpretar així com un missatge que té una càrrega ideològica clara: mostrar una realitat econòmica (l'apropiació legal i l'explotació justa d'uns recursos naturals transformats en riquesa per obra del propietari de la vil·la). Les possibles lectures que admet el text del mosaic B reforçarien aquest mis-

satge. Darrere d'aquest inventari es pot trobar altres al·lusions, des d'una exaltació de l'agricultura com a forma de vida i fonament de la civilització al plaer intel·lectual que resulta de la contemplació d'una natura ordenada i humanitzada. En aquest context, la utilització de trames de motius vegetals i geomètrics per a encerclar i ordenar els motius també sembla una elecció intencional. Les garlandes amb fulles de llozer, per exemple, poden ajudar a transmetre una imatge de poder, ja que es tracta d'un element freqüent als programes ornamentals de l'arquitectura pública romana. Aquesta imatge pot reforçar els seus efectes quan les trames enquadren animals i vegetals en uns esquemes repetits a l'infinit, ja que aquesta

repetició expressa un principi d'ordre i control. No és casual, doncs, que aquesta decoració aparegui en una habitació de grans dimensions, l'*oecus*, relacionada segurament amb les formes i les necessitats d'autorepresentació desenvolupades pel propietari. Finalment l'efecte global de la decoració musivària es veuria reforçat per l'ús intensiu del color, que ajudaria a destacar la importància d'alguns espais i que és també un mitjà eficaç de suggerir riquesa.

Els mosaics del Romeral responen, en conseqüència, a un llenguatge formal característic del període. Tot i així alguns autors també assenyalen l'originalitat de les seves composicions dins l'art decoratiu de l'interior de la Península (Blázquez 2011). La utilitat dels programes musivaris per a expressar certs missatges troba confirmació en la quantitat d'exemples de mosaics de gran riquesa, datats al final de l'antiguitat, que concentren les comarques del Segrià,

la Noguera i l'Urgell: Bonany, prop de Balaguer; el Reguer, a Puigverd d'Agramunt; el Vilet, a Rocafort de Vallbona; mas d'Estadella, a Vilagrassa; Vilanova de la Barca. En molts d'aquests llocs trobem esemes i figures similars i també es constata la pràctica d'utilitzar pavimentacions diferents relacionades amb una jerarquia dels espais que materialitza funcions diferents (*mosaic*, *opus signinum*, *opus spicatum*).

Una qüestió pendent: els programes decoratius de la vil·la

Els efectes visuals que creava el programa musivari del segle IV eren completats per altres elements decoratius. Les excavacions realitzades des de 1995 han permès identificar, de manera molt ocasional, restes de pintura mural in situ. Però es tracta d'evidències molt fragmentàries i mal conservades que no perme-

Figura 23. Fragments de pintura parietal i d'estuc pintat procedents d'un sostre.

ten precisar les característiques de les composicions i la seva eventual coordinació amb l'organització i el cromatisme dels mosaics. L'anàlisi d'un possible programa global de decoració de la vil·la del segle IV està condicionada, a més, per les dificultats que presenta l'estudi d'un conjunt d'evidències recuperades a les intervencions de la dècada de 1960 i que no és possible, ara per ara, contextualitzar.

Aquestes intervencions van permetre recuperar alguns fragments de plaques de marbre per a revestiment de paret, dos capitells de marbre, un basament de columna i diversos fragments de fust. També es va recuperar una gran quantitat de fragments de pintura parietal (alguns decorats amb motius geomètrics i vegetals, com fulles) i, en especial, una certa quantitat de fragments de relleus en estuc pintat que mostren una gran cura en l'execució dels volums o els detalls, i en la selecció dels colors (Díez-Coronel i Pita 1969-1970: 188). Els fragments conservats semblen formar part d'una gran composició ordenada en espais en quart de cercle delimitats per garlandes. Dins de cadascun d'aquest espais es disposen grans fulles reproduïdes amb precisió. Els efectes del relleu dels estucs són reforçats pels forts contrastos de color. Les garlandes i les fulles es pintaren en groc, mentre que els fons dels quadres són en vermell fosc i negre o blau fosc. El contrast resultant devia ser encara més fort, ja que els colors de fons es disposaven de manera alternada. En tot cas els estucs devien formar part de la decoració del sostre o d'una o més habitacions particularment importants del sector oest de l'edifici

Figura 24. Proposta de restitució de la composició que decorava el sostre.

junt amb bona part de la pintura parietal recuperada (figures 23 i 24). Les descripcions dels excavadors indiquen clarament que els fragments d'estuc en relleu procedien de l'amortització d'una de les cisternes del costat oest. Malauradament, els inventaris del material dipositat inicialment a l'Institut d'Estudis Ilerdencs (ara conservat al Museu Comarcal i Diocesà de Lleida) no descriuen amb precisió la seva posició estratigràfica. Aquest darrer fet és particularment greu pels problemes que presenta l'estudi d'aquest sector de la vil·la, ja que aquí se superposen estructures importants de fases molt diferents i el lloc només es va excavar parcialment els anys seixanta.

En qualsevol cas, el problema fonamental que presenta l'estudi del programa ornamental de la vil·la en la seva fase final és el fet que el projecte no es va completar en tots els detalls i que l'edifici va restar inacabat, amb la complicació afegida que va suposar la reconstrucció de les habitacions de l'angle SW (vid. supra). Aquest fet devia obligar a modificar el plantejament inicial i potser va condicionar el resultat final de l'obra i la seva continuïtat.

La dinàmica de l'ocupació: l'abandonament de la vil·la i l'ocupació en època tardana

La cronologia d'ocupació de la vil·la se situaria entre mitjans/segona meitat del segle IV i, tal vegada, inicis del segle V (al llarg de tota la primera meitat o només el primer terç?), quan es produiria l'abandonament. Els descobridors de la vil·la parlen d'una destrucció violenta relacionada amb les incursions dels sueus, a inicis del segle V, i la inseguretats generada pels bagaudes a mitjan segle V dC, que afectaren especialment algunes ciutats de la vall de l'Ebre i que van obligar a la intervenció de tropes romanes. Però es tracta d'episodis de naturalesa molt diferent, sense que se'n pugui precisar l'impacte real en el territori i que, a més, no coincideixen clarament amb les cronologies que proporciona la darrera fase de la vil·la.

Aquests factors històrics, per altra banda, han de ser situats en el seu context precís. Les escasses fonts escrites sobre la Hispània del segle V conegudes fins fa poques dècades, com Orosi i Hidaci, oferien una imatge catastròfica inserida en el debat que va enfrontar intel·lectuals cristians i pagans als darrers moments de l'Imperi d'Occident (una revisió a Junyent i Pérez Almoiguera 1994; Pérez Almoiguera 1996; més recent: Arce 2005). Però la documentació estrictament contemporània, com la correspondència de Consenci amb sant Agustí, obliga a revisar aquesta imatge. És cert que aquesta correspondència mostra la relativa inseguretats que vivia el territori a inicis del segle V, però també evidencia la coexistència entre romans i bàrbars, que suposa a parts iguals conflictes i contactes regulars; alguns episodis són molt eloqüents en aquest sentit. La correspondència mostra també la intensa vida d'una petita societat urbana de l'interior de la *Hispania Tarraconensis* i la capacitat de les seves elits per relacionar-se amb altres ciutats, com *Osca* o *Tarraco* (Amengual 1992). Les jerarquies, el marc ideològic i les formes d'interacció dins d'aquesta societat local, que són

clarament tardoromanes, semblen funcionar sense problemes. Aquestes dades contrasten radicalment amb la Ilerda en ruïnes de la qual parlaven alguns autors llatins (un estat de la qüestió a Gil *et al.* 2001, on es matisa la idea de decadència).

Els resultats de les darreres excavacions a la vil·la han ajudat a precisar alguns dels problemes que presenta la datació de les diverses iniciatives relacionades amb aquesta fase i el seu final, però tampoc aporten una solució definitiva. Pel que fa al moment d'ocupació relacionat amb la creació del programa de mosaics, la troballa d'algunes ceràmiques africanes i hispàniques (sigil·lada africana D dels tipus Hayes 58 i 61; sigil·lada hispànica tardana Hisp. 37) en els estrats d'amortització dels dipòsits i la piscina, així com en els nivells d'anivellació relacionats amb els mosaics, suggereix una cronologia avançada de segle IV, dins la segona meitat de la centúria. Això coincideix amb la datació establerta a partir de la decoració musiva (Blázquez *et al.* 1989).

Per altra banda, diverses evidències suggereixen que el projecte de reconstrucció de la vil·la no es va completar i que els treballs van durar poc temps. La importància de les reformes arquitectòniques i el desenvolupament integral (o així ho semblava) del programa musivari van fer pensar als primers excavadors en una vil·la completada en els seus mínims detalls. En realitat només es varen construir i decorar alguns espais importants, relacionats amb la vida privada i les necessitats de representació dels propietaris. En primer lloc l'*oecus* i alguns *cubicula*; així com els eixos de circulació representats per les ales N, S i O del peristil. En altres llocs de l'edifici només es varen desmuntar estructures anteriors i es prepararen les superfícies per a la pavimentació (vid. figura 10). Altres indicis, com la troballa d'una pastera per preparar morter, en un angle del pati, avalen que l'edifici només s'havia completat en termes generals i sols s'utilitzava en part.

Les excavacions més recents tampoc han confirmat la hipòtesi tradicional d'una destrucció violenta de l'edifici. Ben al contrari, ara per ara sembla més probable un abandó ordenat i realitzat en un únic moment que implicaria un espoli selectiu i ràpid d'elements arquitectònics. Però tampoc no es pot excloure una continuïtat parcial de l'hàbitat en forma d'una ocupació de caire més modest en algun lloc de l'edifici. Cal recordar que alguns sectors del jaciment han estat fortament alterats per l'acció antròpica i natural, provocant la desaparició d'evidències d'ocupació de les fases tardanes. La possibilitat, doncs, resta pendent de confirmació. Abandonada la vil·la, l'edifici devia restar en peu durant un període de temps relativament ampli i serviria com a abrigo ocasional de pastors o camperols. També s'ha documentat l'esfondrament de la teulada de les galeries del peristil sense la més petita traça d'incendi. Aquesta freqüentació ocasional i els processos d'espoli, més dilatats en el temps, que pateixen normalment els edificis a l'antiguitat tardana, per a la recuperació de materials arquitectònics, devien accelerar la ruïna de l'edifici.

Les darreres evidències d'hàbitat són d'una naturalesa i una entitat totalment diferent respecte a

l'arquitectura de les vil·les anteriors. En el sector E hom constata la presència d'estructures molt senzilles construïdes amb material reaprofitat (còdols de mida diversa, alguns petits carreus, fragments de teula) sobre els estrats d'abandonament que cobreixen les restes de l'edifici del segle IV. El grau d'arrasament no permet definir com es devia organitzar aquesta estructura i ni tan sols establir-ne les dimensions. A tall d'hipòtesi es pot imaginar una petita construcció coberta amb materials vegetals, formada per un o més espais de planta quadrangular o rectangular; potser acompanyada d'un mur de tanca. El conjunt podria correspondre a una petita cabana o cobert freqüentat de manera esporàdica o estacional, dependent d'un altre hàbitat més important; però també es podria tractar de part d'un nucli d'hàbitat ocupat per una petita unitat camperola de manera estable. En un estrat associat a aquestes estructures s'ha recuperat un fragment de vora d'un bol de sigil·lada africana D proper a la forma Hayes 94 o a una variant. El fragment presentava un vernís molt diluït, mat, de color ataronjat, aplicat a l'interior i a la part superior del llavi; l'argila era de color ataronjat més fosc, molt grollera i rugosa, amb abundants partícules de desgredant. La cronologia d'aquesta forma, encara debatuda, se situa entre els segles V i un moment avançat del VI, per les seves variants més tardanes. El fragment, amb una vora engruixida a la part externa i inclinada cap a l'interior, es podria situar entre els darrers exemplars d'aquesta forma (Hayes 1972; *Atlante* I,110; Reynolds 1995). La seva presència sembla anar associada a l'ocupació del lloc, però no es pot establir si correspon al moment fundacional, a un moment de la seva vida activa o a l'abandonament. En tot cas la disposició del conjunt, sobre els estrats que cobrien una vil·la que ja no era visible, i la modèstia de l'arquitectura i de la cultura material indiquen que aquesta nova fase d'hàbitat responia a noves pautes socioeconòmiques. Aquestes pautes es relacionen amb la fragmentació política, cultural i econòmica de la qual sorgiran la societat i l'estat visigòtic.

El Romeral en el seu context: hàbitat i territori

La vil·la del Romeral s'insereix en una estructura de poblament molt mal coneguda. Des de la dècada de 1960, de manera paral·lela a l'exploració de la vil·la, es van identificar alguns assentaments rurals en el territori proper, vertebrats per la presència dels dos principals cursos fluvials del territori, la Noguera Ribagorçana i el Segre, i comunicats per una xarxa viària local que els connectaria amb Ilerda. Cap d'aquests assentaments, tret de dos casos (el Tossal de Cal Montblanc i Cal Piqué), ha estat excavat; alguns inclús han desaparegut recentment. Per aquesta raó no es coneixen ni les seves característiques i funció ni la cronologia (l'estat de la qüestió més complet i recent a Pérez Almoguera 2008; també es pot consultar Pérez Almoguera 2001). En aquestes condicions no es pot proposar cap hipòtesi raonablement fonamentada sobre l'organització i l'evolució del poblament en època tardorepublicana i imperial en aquest sector de l'ager

d'Ilerda; molt menys encara es pot intentar reconstruir les estructures socioeconòmiques que articulaven el funcionament de la societat local i les relacions entre ciutat i territori. Tot i així es pot realitzar un limitat inventari dels assentaments romans més propers al Romeral, alguns dels quals potser van tenir relació amb aquesta gran vil·la.

Torre Sulla. Les primeres dades d'aquest jaciment es troben en una breu notícia publicada a la revista *Ampurias* (volum XXIV, 1962, pàg. 319). Posteriorment torna a ser esmentat en la mateixa publicació i en la revista *Ilerda*, així com en el corpus de vil·les romanes d'Hispania de J.-G. Gorges (Pita i Diez-Coronel 1963: 241-246; Pita 1972: 215; Pita 1980: 206-207). L'Inventari Arqueològic de la comarca de la Noguera ubica el nucli en un punt situat a l'oest del traçat de la séquia, informant que està destruïda; però una prospecció del lloc ha permès constatar l'existència de grans carreus alineats al costat del camí i en algun punt del camp (tots ells en una àrea a l'est de la séquia). Aquests carreus semblen estar situats en un nivell no alterat pels moviments de terres i anivellaments que han afectat la zona. Per notícies orals se sap que a uns centenars de metres es localitzaren quantitats

importantes de material amfòric o contenidors, que si es trobessin in situ ens mostrarien les dimensions reals de l'assentament (figura 25).

Camporrells. Situat a uns 2.400 metres al sud-est d'Albesa, les poques referències que es tenen d'aquest jaciment es limiten a una nota publicada a la revista *Ampurias* per R. Pita (1962: 319; també és citada a: Pita i Diez-Coronel 1963: 243) i a una citació a la síntesi de J.-G. Gorges (Gorges 1979). A l'Inventari Arqueològic de la comarca de la Noguera tan sols es dona notícia del jaciment a partir de les referències citades ja que no s'havia accedit al punt on és situat perquè es tractava d'una finca privada.

Cal Piqué. L'assentament està situat a uns tres quilòmetres del nucli urbà d'Albesa, aigües amunt de la Noguera Ribagorçana, al nord de la Coma d'en Caubet, just per damunt de l'antic camí d'Albesa a Alfarràs —avui desaparegut en aquest lloc. La situació del camp, segons les coordenades UTM llegides en el camí d'accés, són x: 4.627.175 i y: 303.230 del plànol 359-6-4 (Ratera) a escala 1:5000 del Servei Cartogràfic. Les restes es troben sobre la primera terrassa al·luvial de la Noguera Ribagorçana —la mateixa sobre la qual es va aixecar la vil·la del Romeral, situada a menys d'1 km al NW. Al peu de la terrassa hi ha l'actual camí d'Albesa al Romeral.

Una intervenció arqueològica ha permès documentar l'existència en aquest punt d'un establiment romà, amb diverses estructures, que podria haver estat en ús entre els segles II i V dC. Malauradament, els rebaixaments realitzats en el camp, en condicionar-lo per al conreu, semblen haver afectat part de les restes. Pel que respecta a la tècnica constructiva cal destacar la semblança amb l'emprada en bastir els murs de la vil·la del Romeral, però el fet que tan sols s'hagi conservat una mínima part de dues estructures i l'escassetat de fragments ceràmics representatius (la major part d'aquests són de ceràmica d'ús culinari), no permeten establir les característiques i la funció del lloc. Cal esmentar igualment la presència d'un enterrament format per una caixa de lloses.

Un dels elements documentats, un petit canal obert en el mur, es podria relacionar amb la producció agrícola, tal vegada una premsa d'oli. En l'excavació de la instal·lació de premsat de Secà del Colo (Corbins) es va poder apreciar que una obertura similar comunicava la nau de premsat amb la d'emmagatzematge, i servia per conduir l'oli de la premsa al dipòsit de decantació (Marí i Mascort 1988a-b; Marí i Revilla 2003b: 346). Llevat d'aquesta hipòtesi, poc més es pot concloure de les escasses restes documentades. Amb tot, s'ha de tenir en compte que el nivell del camp en el qual s'ha intervingut està entre 50 i 100 cm per sota dels que l'envolten; i que en aquest també es documenta la presència de fragments ceràmics d'època romana, així com possibles restes constructives (petites lloses de pedra arenosa, còdols de dimensions mitjanes). Aquests elements es localitzen, en especial, en el camp situat al NW de l'espai investigat en aquesta intervenció. Quant a les lloses emprades en la construcció de l'enterrament, almenys una (un fragment de pedra sorrenca, amb una motllura) sembla reaprofitada (figura 26).

Figura 25. Torre Sulla (Albesa, la Noguera).

Figura 26. Cal Piqué (Albesa, la Noguera).

Tossal de Cal Montblanc. L'assentament ocupa una petita elevació en la cota 252 metres s.n.m. que s'aixeca uns cinc metres per damunt dels terrenys de conreu propers (coordenades UTM: x-307711; y-4628129). Aquest punt es troba a poc més de 3,5 km d'Albesa. El lloc controla la cruïlla de dos camins que semblen tenir el seu origen en època romana i que han estat utilitzats tradicionalment com a part de la xarxa de comunicacions locals. Les intervencions arqueològiques realitzades han permès identificar dos moments d'ocupació ben diferenciats.

En primer lloc un establiment ocupat, com a mínim, en els segles I-II dC i que pot haver continuat fins a la baixa Antiguitat. Les primeres notícies sobre evidències arqueològiques remunten a les dècades de 1970 i 1980 (González 1984a-c; Pérez 1983-1984). El 1986 el lloc va ser visitat en el curs de treballs d'investigació del viari romà (Rovira i Gasca 1990: 386; Rovira i Marí 1998). L'estudi del lloc va permetre identificar un edifici de planta quadrada que ocupava la zona superior del tossal que es va interpretar com a *mansio* d'una via. Aquesta hipòtesi recolzava en la presència, al NO, d'un tram d'uns 60 m d'un camí que conservava les rodades marcades en la roca. Una nova intervenció, el 1998, ha permès delimitar una àrea arqueològica que ocupa un espai superior als 1.500 m² i aprofundir en l'estudi de les estructures.

En la part superior del tossal, les restes conservades permeten definir algunes divisions de l'espai, sense que se'n pugui establir les característiques ni la cronologia. El mateix succeeix amb dos dipòsits subterranis, parcialment reblerts en l'actualitat. En l'angle SO, adossat a la paret de la plataforma i a una cota inferior, es conserva un petit àmbit de planta rectangular. També es va poder documentar, en el costat N de la plataforma, un mur de petits carreus, d'uns 6 m de longitud, i un dipòsit retallat en la plataforma de roca. L'any 2012 es va completar l'excavació dels nivells d'amortització del dipòsit, que van aportar un repertori important de ceràmica datat entre el darrer quart del segle I i inicis del II dC: vaixel·la de taula (sobretot sigil·lada hispànica, però també parets fines i vidriada), ceràmiques comunes, engalbades i de cuina (inclosa una àmplia representació de ceràmica nord-africana), àmfores de la Citerior i bètiques, llànties i *dolia*.

La interpretació del conjunt és complexa. De moment no hi ha prou elements per catalogar Cal Montblanc com un establiment purament agrari ni sembla que es pugui proposar una relació específica amb la propera vil·la del Romeral. Tampoc es pot confirmar la hipòtesi, ja esmentada, d'una *mansio*. La seva localització, en una cruïlla de camins de llarga tradició, i la cultura material recuperada avalarien la hipòtesi d'un lloc freqüentat habitualment, però no es pot anar més enllà i definir exactament la seva funció (Marí i Revilla 2018) (figura 26).

El segon moment d'ocupació, igualment difícil d'estudiar, se situa en plena època medieval. Dins d'aquest període el material ceràmic recollit permet distingir almenys dues fases: una ocupació del segle XI, que correspondria a un assentament rural andalusí, i una altra del segle XIV. Tots aquests factors converteixen el Tossal de Cal Montblanc en un cas d'estudi important per a analitzar l'evolució del poblament rural entre l'Antiguitat i l'edat mitjana a les Terres de Ponent.

Conclusions

Per diverses raons, la vil·la del Romeral ofereix un cas d'estudi d'importància particular per al coneixement de les formes d'ocupació i explotació del territori a l'àrea d'Ilerda. En primer lloc, la valoració de les dades procedents de les diverses intervencions arqueològiques, antigues i actuals, ha permès precisar la naturalesa de l'establiment, tot definint els trets principals de la seva evolució arquitectònica, estratigràfica i funcional. En aquest sentit la vil·la ofereix condicions particularment favorables per a una anàlisi integral de les seves infraestructures (relacionades amb la higiene, l'oci i la vida quotidiana), els elements decoratius i la cultura material, amb la possibilitat complementària de valorar els factors que determinen els canvis d'organització espacial i de programa ornamental a les fases principals (els segles I-III i els segles IV-V). Aquesta situació pot contribuir, en última instància, a desenvolupar hipòtesis més complexes i completes sobre les estructures i dinàmiques socials que caracteritzen el món rural en època imperial. En absència d'altra documentació (literària o epigràfica),

Figura 27. Cal Montblanc (Albesa, la Noguera). Vista general de l'emplaçament i de les restes.

aquest objectiu implica una anàlisi particularment acurada dels programes decoratius i d'alguns serveis identificats recentment (el *balneum*) que es relacionen amb necessitats fonamentals de la vida de les elits rurals del període.

La vil·la és també un cas exemplar en un altre sentit: les possibilitats que ofereix l'explotació de dades recollides amb criteris metodològics molt diversos i amb tècniques d'anàlisi arqueològica diferents. Tot i que les limitacions de la pràctica arqueològica desenvolupada a la dècada de 1960 són innegables, els resultats d'aquesta primera fase d'actuacions han estat fonamentals per a la reconstrucció d'una imatge global de l'establiment i la seva evolució. Aquest fet és particularment evident en el cas dels mosaics, salvats de la destrucció mitjançant la documentació fotogràfica o l'extracció directa, o d'altres elements ornamentals. De manera simultània, la continuïtat del treball científic, mitjançant pràctiques de registre arqueològic

i d'analítiques de laboratori modernes, assegurarà la interpretació adequada de dades fins ara descontextualitzades. Aquesta continuïtat depèn, en última instància, de la preservació del jaciment, actualment de titularitat pública, i va lligada al desenvolupament d'un pla de recuperació i museïtzació integral.

Lluís Marí i Sala

Encarnació 88. 08024 Barcelona
lluis_mari@yahoo.com

Orcid iD: <http://orcid.org/0000-0001-6183-4234>

Víctor Revilla Calvo

Departament d'Història i Arqueologia
Universitat de Barcelona – UBICS
Montalegre 6-8. 08001 Barcelona
vrevillac@ub.edu

Orcid iD: <http://orcid.org/0000-0002-2779-159X>.

Bibliografia

- AMENGUAL, J. (1992). *Els orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*. Moll. Palma de Mallorca.
- ARCE, J. (2005). *Bárbaros y romanos en Hispania: 400-507 A.D.* Marcial Pons. Madrid.
- Atlante I = CARANDINI, A. (dir.) (1981). *Atlante delle forme ceramiche, I, Ceramica fine romana nel Bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*. Enciclopedia dell'arte Antica, Classica e Orientale. Roma.
- BENSENY, J. (1997). Intervenció arqueològica a la carretera de Soses a Aitona. *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 57-66.
- BLÁZQUEZ, J. M.^a, LÓPEZ MONTEAGUDO, G., NEIRA JIMÉNEZ, M. L., SAN NICOLÁS PEDRÁZ, M. P. (1989). *Mosaicos romanos de Lérida y Albacete, Corpus de mosaicos de España, fascículo VIII*. CSIC. Madrid.
- BLÁZQUEZ, J. M. (2011). Las villas de los Pirineos en la tarda-antigüedad: Navarra, Huesca, Lérida. A: REVILLA, V., GONZÁLEZ, J. R., PREVOSTI, M. (eds.). *Actes del Simposi Les vil·les romanes a la Tarraconense. Implantació, evolució i transformació. Estat actual de la investigació del món rural en època romana (Lleida, 28-30 de novembre de 2007)*. Barcelona: 93-111.
- CHAVARRÍA, A. (2007). *El final de las villae en Hispania (siglos IV-VII d.C.)*. Brepols. Turnhout.
- DI STEFANO MANZELLA, I. (2014). *Signacula ex aere e mercatura: indizi e ambiguità testuali*. A: BUONOPANE, A., BRAITO, S. (a cura di). *Instrumenta inscripta V. Signacula ex aere. Aspetti epigrafici, archeologici, giuridici, prosopografici, collezionistici. Atti del convegno internazionale (Verona, 20-21 settembre 2012)*. Roma: 35-59.
- DÍEZ-CORONEL, L. (1970). Una bodega romana en Balaguer (Lérida). *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968)*. Zaragoza: 774-783.
- DÍEZ-CORONEL, L., PITA, R. (1966). Una villa con mosaicos en Albesa (Lérida). *Actas del IX Congreso nacional de Arqueología, Valladolid, 1965*. Zaragoza: 348-357.
- DÍEZ-CORONEL, L., PITA, R. (1970). El mosaico de la galería norte de la villa romana de "El Romeral". *Actas del XI Congreso Nacional de Arqueología, Mérida, 1968*. Zaragoza: 769-773.
- DÍEZ-CORONEL, L., PITA, R. (1969-1970). Informe sobre la segunda campaña de excavaciones de la Villa romana de 'El romeral' en Albesa, provincia de Lérida. *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 13-14 [1971]: 173-191.
- FERNÁNDEZ OCHOA, C. et al. (2007). Una inscripción y un dibujo sobre ladrillo hallados en la villa romana de Veranes (Gijón, Asturias). *Archivo Español de Arqueología*, 80: 183-190.
- GARCÉS, I. (2014). Noves dades sobre l'excavació dels jaciments romans de Raimat (Lleida): un cas singular de gestió del patrimoni arqueològic lleidatà durant el franquisme. *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, 1: 16-25.
- GIL, I., LORIENTE, A. MORÁN, M., PAYÀ, X., PÉREZ ALMOGUERA, A. (2001). De la Iltirta prerromana a la Ilerda tardorromana. Nuevos datos tras dos décadas de investigación continuada en Lérida. *Archivo Español de Arqueología*, 74: 161-181.
- GONZÁLEZ, J.-R. (1984a). Un amulet fàl·lic romà ha estat trobat a Albesa. *La Mañana* (29.02.1984).
- GONZÁLEZ, J.-R. (1984b). Tossal de Cal Montblanc. *Les Pedres*, 14: s/n.
- GONZÁLEZ, J.-R. (1984c). Nova descoberta romana a Albesa. *Portal*, 15: 20-21.
- GORGES, J.-G. (1979). *La villa hispano-romaine. Inventaire et problematique archeologiques*. Centre Pierre Paris. Paris.
- HAYES, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*. The British School at Rome. Londres.
- JUNYENT, E., PÉREZ ALMOGUERA, A. (1994). El Bajo Imperio ildense: las excavaciones de la Paeria. A: *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Maó, 1988*. Barcelona: 127-150.
- LÓPEZ MULLOR, A. (1989). *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*. Diputació de Barcelona. Barcelona.
- LÓPEZ MULLOR, A., FIERRO, X., CAIXAL, A., CASTELLANO, A. (1992). *La primera Vilanova. L'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i la Geltrú. Síntesi dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques*. Institut d'Estudis Penedesencs. Vilafranca del Penedès.
- MARÍ, L., MASCORT, M. (1982). La vil·la romana de Cantaperdius (Bellvís-la Noguera). *Ilerda*, IX: 95-116.
- MARÍ, L., MASCORT, M. (1988a). Una instal·lació industrial oleícola d'època romana al municipi de Corbins (Lleida). A: *Prehistòria i Arqueologia de la conca del Segre. Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes. 7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 1986*. Puigcerdà: 267-274.
- MARÍ, L., MASCORT, M. (1988b). Una instal·lació industrial oleícola d'època romana al municipi de Corbins (Segrià). *Recerques. Terres de Ponent*, IX: 63-69.
- MARÍ, L., MASCORT, M. (1988c). Una ofrena de fundació a la vil·la romana de Corbins (Segrià). *Recerques. Terres de Ponent*, IX: 89-95.
- MARÍ, L., REVILLA, V. (2003a). El Tossal del Moro (Corbins-Segrià). *Economia i organització de l'espai*

en una vil·la del territori d'Ilerda. A: *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia 2000, comarques de Lleida, Lleida 30 novembre-1 i 2 desembre 2000*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 343-361.

MARÍ, L., REVILLA, V. (2003b). L'arquitectura i el programa ornamental de la vil·la romana del Romeral: estat de la qüestió i darreres excavacions (Albesa, la Noguera). A: *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia 2000, comarques de Lleida, Lleida 30 novembre-1 i 2 desembre 2000*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 363-387.

MARÍ, L., REVILLA, V. (2006). *La vil·la romana del Romeral. Els Mosaics*. Ajuntament d'Albesa. Lleida-Albesa.

MARÍ, L., REVILLA, V. (2006-2007). La vil·la romana del Romeral, a Albesa (la Noguera). Evolució arquitectònica i funcional d'un establiment rural a la vall de la Noguera Ribagorçana, entre els s. I-IV dC. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 16-17: 129-143.

MARÍ, L., REVILLA, V. (2018). Cultura material y cultura escrita en la sociedad rural de Hispania en los siglos I-II d. C.: el conjunto cerámico y los grafitos del asentamiento de Cal Montblanc (Albesa, Lleida). *Archivo Español de Arqueología*, 91: 217-242.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2012). Anàlisi tecnofuncional d'estructures productives i vitivinícoles d'època romana. Identificació i localització a Catalunya de fosses de maniobra de premses de biga amb contrapès tipus *arca lapidum*. *Pyrenae*, 43/2: 59-98.

MAYER, M., FERNÁNDEZ-GALIANO, D. (2001). Epigrafia de Carranque. A: *Carranque centro de Hispania Romana*. AACHE Ediciones. Alcalá de Henares: 121-134.

NAVARRO, R. (1999). Vil·les amb mosaics entre els rius Segre i Cinca. A: DE PALOL, P., PLADEVALL, A. (dirs.). *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: 142-144.

PÉREZ ALMOGUERA, A. (1983-1984). Marcas de Terra Sigillata de Ilerda. *Pyrenae*, 19-20: 127-139.

PÉREZ ALMOGUERA, A. (1996). La ciutat d'Ilerda, de la conquesta romana al Baix Imperi (s. II a.C.- V d.C.). *Fonaments*, 9: 145-201.

PÉREZ ALMOGUERA, A. (2001). La Noguera romana. A: *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Museu de la Noguera/Ajuntament de Balaguer. Barcelona-Balaguer: 138-159.

PÉREZ ALMOGUERA, A. (2008). La zona de la confluència Ebro-Segre-Cinca. A: REVILLA, V., GONZÁLEZ, J.-R., PREVOSTI, M. (eds.). *Actes del Simposi Les vil·les romanes a la Tarraconense. Implantació, evolució i transformació. Estat actual de la investigació del món rural en època romana (Lleida, 28-30 de novembre de 2007)*. Barcelona: 229-242.

PÉREZ ALMOGUERA, A., AMARÉ, M. T., CAMPS, P., GARCÉS, I., MARCO, M. T. (1988). *Els materials del jaciment romà de Raïmat. Lleida*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida.

PÉREZ ALMOGUERA, A., RAFEL, N. (1993). *La villa romana de Torre Andreu (La Bordeta, Lleida). Un establiment suburbà dels segles II-III dC*. Universitat de Lleida (Monografies d'Arqueologia Urbana, 5). Lleida.

PITA, R. (1962). Notas de arqueología de Cataluña y Baleares. *Lérida. Ampurias*, XXIV: 315-336.

PITA, R. (1969). Mosaicos romanos tardíos en las comarcas del Segre y del Cinca. *BSAA*, 34-35: 31-67.

PITA, R. (1972). El distrito de Lérida en la frontera superior musulmana. *Ilerda*, XXXIII: 215.

PITA, R. (1980). La comarca de Balaguer en la época paleocristiana. *Ilerda*, XLI: 201-210.

PITA, R., DíEZ-CORONEL, L. (1963). La Villa romana y mosaicos de 'El Romeral', en Albesa (Lérida). *Ampurias*, 25: 241-243.

PITA, R., DíEZ-CORONEL, L. (1964-1965). Informe sobre la primera campaña de excavaciones de la Villa romana de 'El Romeral', en Albesa (Lérida). *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 8-9 (1964-1965) [1966]: 177-189.

PREVOSTI, M., CLARIANA, J.-F. (1993²). *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

REVILLA, V. (2015). Tipologías del hábitat, formas de ocupación del territorio y economía en la zona central de Cataluña. A: PELLECUER, Ch. (ed.). *Villas, Farms, Rural Settlement. A Regional Approach*. Studies on the Rural World on the Roman Period-7. Montpellier: 171-197.

REYNOLDS, P. (1995). *Trade in the Western Mediterranean, A.D. 400-700: the Ceramic Evidence*. BAR International Series 604. Tempvs Reparatum. Oxford.

ROVIRA, J., GASCA, M. (1990). Una *statio* con restos de una *turris* en el Tossal de Cal Montblanc (Albesa, la Noguera, Lleida) y su vía romana. A: *Simposio. La red viaria en Hispania romana, 1987*. Institución Fernando el Católico. Tarazona: 385-398.

ROVIRA, J., MARÍ, L. (1998). Un tram fossilitzat de la via romana Menàrguens-Albesa (La Noguera, Lleida) i consideracions sobre la xarxa viària zonal. A: *XIè Col·loqui Internacional d'Arqueologia, Puigcerdà, 1997*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà: 191-199.

VISY, Z. (2014). *Instrumenta Inscripta Aenea*. A: BUONOPANE, A., BRAITO, S. (a cura di). *Instrumenta inscripta V. Signacula ex aere*. A: *Aspetti epigrafici, archeologici, giuridici, prosopografici, collezionistici. Atti del convegno internazionale (Verona, 20-21 settembre 2012)*. Roma: 497-517.